

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Кафедра початкової освіти

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
на тему:
**«Формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти
засобами кейс-технології»**

Виконала: здобувачка вищої освіти 2 курсу
групи м216ПО

спеціальності 013 Початкова освіта
денної форми навчання

Катерина Сергіївна ДЕМ'ЯНЧУК

Керівниця канд. пед. н., доц. Марина НЕСТЕРЕНКО

Рецензент канд. пед. н., доц. Анжеліка ЛЕСИК

Запоріжжя – 2025 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ.....	8
1.1 Поняття моральних цінностей здобувачів початкової освіти.....	8
1.2 Роль і значення моральних цінностей у формуванні особистості здобувача початкової освіти.....	17
1.3 Кейс-технологія як засіб формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти.....	22
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ КЕЙС-ТЕХНОЛОГІЇ.....	29
2.1 Аналіз стану сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти.....	29
2.2 Розробка та впровадження системи кейсів у освітній процес початкової школи.....	41
2.3 Аналіз та інтерпретація результатів експерименту.....	51
Висновки до другого розділу.....	58
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	70

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

ДСПО – Державний стандарт початкової освіти

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

НУШ – Нова українська школа

ПО – початкова освіта

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початкова освіта є ключовим етапом у житті дитини, коли формуються не лише основи знань, а й соціальні та етичні орієнтири, які визначатимуть її поведінку у подальшому житті. Саме в цей період закладається фундамент для розвитку таких важливих якостей, як чесність, відповідальність, повага до інших і здатність до співпраці. Сучасні освітні реформи, спрямовані на вдосконалення змісту початкової освіти, потребують інноваційних підходів, які сприяють формуванню ціннісних орієнтирів та інтеграції виховних завдань в освітній процес.

Окремим викликом зараз є вплив цифрових технологій на процес формування моральних цінностей нових поколінь. В умовах інформаційного перенасичення та розповсюдження суперечливого контенту в медіапросторі, формування етичних норм і соціальних навичок у дітей стає дедалі складнішим завданням. Помітне зниження рівня емоційного інтелекту, послаблення навичок живого спілкування та зменшення прояву емпатії. Через це актуальним є пошук ефективних педагогічних технологій, які б сприяли формуванню моральних цінностей здобувачів початкової освіти.

Серед різноманіття освітніх технологій кейс-технологія вирізняється своєю практичною спрямованістю, яка дозволяє ефективно інтегрувати навчальний матеріал із життєвими ситуаціями, залучаючи учнів до активної участі в процесі навчання. Використання кейсів у початковій школі сприяє поглибленню знань учнів і сприяє формуванню морально-ціннісних орієнтирів, що відповідають вимогам сучасного суспільства.

Значний внесок у розвиток теорії та практики морального виховання здобувачів початкової освіти зробили численні науковці, педагоги та практики. Серед них варто відзначити Т. Алексеєнко [2], І. Батарейну [4], Н. Басюк [3], І. Беха [5; 6; 7], Ю. Блудову [8], В. Вознюк [9], Л. Возняк [10], Н. Горобченко [13], Н. Гринькову [15], Т. Дем'янук [19], І. Жаркову [22], К. Коваль [24], Т. Ковбасюк [25], І. Коновальчук [26], І. Кудирко [58],

С. Маркіну [30], Л. Мащук [31], Л. Мельничук [19], О. Мондич [32], В. Нечерду [33], С. Паламар [36], Ю. Плющ [38], О. Савченко [44], О. Третьак [55], В. Шахова [58] та інших.

Так, І. Бех [5; 6; 7] у своїх працях акцентував увагу на значенні духовних і моральних цінностей для розвитку емоційної сфери учнів, що є основою усвідомлення ними етичних норм. Його підходи до морального виховання закладені в чинному Державному стандарті початкової освіти. Також С. Паламар [36] акцентувала увагу на важливості морального виховання молодших школярів як одного з пріоритетних напрямів початкової освіти.

Кейс-технології, які активно досліджували багато науковців стають інноваційним інструментом у педагогічному процесі. Л. Возняк [10] в своїх наукових пошуках зосереджувалася на використанні кейс-методу для інтеграції навчального матеріалу з реальними життєвими ситуаціями, що допомагає учням розвивати критичне мислення й етичну свідомість. О. Поліщук [40] та Н. Гринькова [15] досліджували потенціал кейс-технологій для розвитку емпатії та соціальних навичок у дітей, сприяючи формуванню моральних орієнтирів. Їхні роботи доводять, що інтерактивність і практичний підхід, характерні для кейс-методу, дозволяють ефективно виконувати означені завдання.

Проте, попри напрацьовані висновки щодо переваг упровадження кейс-технологій в освітній процес, залишаються аспекти, які потребують додаткового вивчення. Зокрема, недостатньо досліджені можливості адаптації кейс-методу для формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти з урахуванням їх вікових і психологічних особливостей. Бракує емпіричних даних, які б підтверджували ефективність цієї технології в реальних умовах навчання. Вивчення цих аспектів та розробка стратегії впровадження кейс-технології є важливим і перспективним завданням, яке сприятиме не лише підвищенню ефективності процесу виховання моральних орієнтирів, а й загальному удосконаленню освітнього процесу, формуванню гармонійної особистості та підготовці дітей до життя в сучасному суспільстві.

Мета дослідження – визначити ефективність застосування кейс-технологій у формуванні моральних цінностей здобувачів початкової освіти та розробити методичні рекомендації щодо їх впровадження в освітній процес.

Реалізація поставленої мети зумовила потребу в розв’язанні таких **завдань дослідження:**

- розкрити поняття моральних цінностей здобувачів початкової освіти;
- виявити роль і значення моральних цінностей у формуванні особистості здобувача початкової освіти;
- дослідити кейс-технологію як засіб формування моральних цінностей у здобувачів початкової освіти;
- провести аналіз стану сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти до впровадження кейс-технологій;
- розробити систему кейсів для формування моральних цінностей учнів і впровадити її в освітній процес початкової школи;
- проаналізувати результати експерименту й оцінити ефективність розробленої методики.

Об’єкт дослідження – процес формування моральних цінностей у здобувачів початкової освіти.

Предмет дослідження – теоретичний і практичний вплив кейс-технологій на формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувалися такі методи: теоретичні – аналіз і синтез літературних джерел, класифікація, систематизація, конкретизація, наукове узагальнення (для визначення поняття моральних цінностей та особливостей кейс-технологій); емпіричні – спостереження, опитування, анкетування, тестування (для визначення рівня сформованості моральних цінностей у здобувачів початкової освіти); статистичні – методи математичної статистики, зокрема первинна обробка даних, розрахунок середніх значень, перевірка статистичних гіпотез (для аналізу результатів експерименту); графічні – для візуалізації отриманих даних.

Наукова новизна отриманих результатів. Вдосконалено підходи до інтеграції морального виховання в освітній процес шляхом застосування кейсів, які враховують вікові та психологічні особливості учнів молодшого шкільного віку. Подальшого розвитку набула концепція морального виховання, заснована на практичному використанні кейс-технологій.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження впроваджені в освітній процес 4А класу Дніпровської гімназії № 121 Дніпровської міської ради. Розроблена система кейсів використовується для роботи над формуванням моральних цінностей учнів. Проведено навчально-методичні семінари для вчителів ЗЗСО, на яких представлено методичні рекомендації щодо впровадження кейсів для формування моральних цінностей учнів. Запропоновані матеріали можуть бути використані для підвищення кваліфікації педагогів, а також адаптовані для потреб початкової школи в інших регіонах України.

Апробація. Результати дослідження оприлюднені на V Міжнародній науково-практичній конференції «*Scientific Research: Modern Challenges and Future Prospects*» (м. Мюнхен, Німеччина, 16-18 грудня 2024 року) та II Міжнародній науково-практичній конференції «*Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes*» (м. Цюрих, Швейцарія, 18-20 листопада 2024 року).

Структура й обсяг магістерської роботи. Робота складається з переліку умовних позначань, вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (70), додатків (5). Основна частина роботи викладена на 58 сторінках. Робота включає 6 таблиць та 10 рисунків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

1.1 Поняття моральних цінностей здобувачів початкової освіти

Формування моральних цінностей у молодшому шкільному віці є одним із ключових завдань початкової освіти, адже саме в цей період закладаються основи етичної свідомості, які впливають на подальший розвиток особистості та її здатність взаємодіяти з соціумом. Як стверджує Н. Басюк, молодший шкільний вік характеризується високою пластичністю свідомості, коли діти не тільки активно засвоюють соціальні норми, етичні принципи та цінності, а й починають формувати уявлення про добро і зло, справедливість, співчуття та відповідальність, що закладає фундамент їхньої моральної поведінки [3, с. 43].

Моральні цінності є багатовимірним явищем, яке досліджується у філософському (І. Кант [64], Ф. Ніцше [67], О. Савченко [44]), психологічному (Е. Еріксон [61], В. Франкл [62]) та педагогічному (І. Бех [5; 6], В. Кремень, В. Ільїн [29], С. Сисоєва [48]) аспектах, що відображено у табл. 1.1.

Таблиця 1.1 – Наукові підходи до визначення поняття «моральні цінності»

Підходи	Визначення поняття
Філософський підхід	Моральні цінності – універсальні загальнолюдські орієнтири, що формуються впродовж історичного розвитку суспільства. Вони виражають ідеї добра, справедливості, свободи, гідності та істини, визначаючи моральний вибір і поведінку особистості у контексті культурних і цивілізаційних традицій.
Психологічний підхід	Моральні цінності – внутрішні регулятори поведінки людини, що виникають у процесі соціалізації, міжособистісної взаємодії та набуття життєвого досвіду.
Педагогічний підхід	Моральні цінності – фундамент ціннісного виховання та гармонійного розвитку особистості через освітній процес, що сприяє формуванню духовних і моральних орієнтирів.

У філософії моральні цінності розглядаються як загальнолюдські орієнтири, що відображають ідеали добра, любові, істини, співчуття, людяності. Вони формуються у процесі історичного розвитку суспільства, відображаючи колективний досвід людства, його прагнення до гармонії та духовного вдосконалення. Вони є основою морального вибору, спрямовують людину під час розв'язання життєвих дилем і визначають етичну складову поведінки особистості.

У добу античності моральні цінності вважалися фундаментом гармонійного розвитку суспільства й особистості. Філософські вчення того часу наголошували на важливості самопізнання, усвідомлення відповідальності перед суспільством і прагнення до істинного блага. Вважалося, що доброчесність є невіддільною від знання, а правильне розуміння добра веде до морального способу життя. Виховання й освіта розглядалися як необхідні умови формування етичних засад, що мають наближати людину до вищих ідеалів. Особливу увагу приділяли гармонії між розумом та емоціями, а головними чеснотами вважалися мужність, помірність, справедливість і мудрість, які слугували основою щасливого та праведного життя [3, с. 59].

Німецький філософ І. Кант визначав моральні цінності через концепцію «категоричного імперативу» – абсолютного морального закону, що ґрунтується на внутрішніх переконаннях і совісті, а не на зовнішніх обставинах чи вигоді. На думку І. Канта, людина повинна діяти так, щоб її вчинки могли стати універсальними правилами для всіх [64].

Ф. Ніцше, представник сучасної філософії, критикував традиційні моральні цінності, пропонуючи концепцію «переоцінки цінностей». Він закликав до формування нових моральних принципів, заснованих на волі до життя, силі та творчості, вільних від усталених догм. На його думку, традиційна мораль, побудована на християнських ідеалах, пригнічує природні прагнення людини, тоді як нові цінності повинні стимулювати самореалізацію, подолання обмежень і створення нових сенсів [67].

Таким чином, філософський погляд на сутність моральних цінностей є багатограним. Він охоплює як класичні концепції, засновані на універсальних моральних принципах, так і сучасні ідеї, що акцентують увагу на індивідуальному виборі та свободі. Моральні цінності в філософії визначають загальнолюдські орієнтири, які формують основу для духовного, етичного та соціального розвитку особистості.

У психологічній науці моральні цінності визначаються як внутрішні регулятори поведінки, що формують ставлення людини до власних вчинків і до оточення. Вони виникають у процесі соціалізації, коли індивід засвоює суспільні норми, правила, традиції й інтегрує їх у власну систему особистісних орієнтирів. Цінності змінюються та збагачуються під впливом життєвого досвіду, сімейного виховання, а також соціокультурного середовища.

Ж. Піаже підкреслював, що моральна свідомість розвивається поступово: від гетерономної моралі, коли дитина сприймає правила як абсолютні й непорушні, до автономної, за якої вона починає оцінювати дії крізь призму справедливості та намірів [68]. При цьому Е. Еріксон у своїй теорії психосоціального розвитку вказував на особливу роль молодшого шкільного віку, коли дитина долає етап «працьовитість проти почуття неповноцінності», вчиться співвідносити власні дії з очікуваннями дорослих і суспільними нормами та закладає основи відповідальності як морального обов'язку [61].

Австрійський психіатр і філософ В. Франкл, розглядаючи моральність у контексті пошуку сенсу життя, наголошував на значенні розвитку в дитини здатності до саморефлексії та осмислення власних вчинків. Він підкреслював, що навіть у дитячому віці особистість має прагнення до відкриття вищих смислів і орієнтації на моральні ідеали, які надають значущості її діям. В. Франкл вважав, що моральні цінності визначають глибинне переживання сенсу життя [62].

Підсумовуючи зазначимо, що моральні цінності постають як динамічні механізми регуляції поведінки, які забезпечують єдність внутрішніх переконань і зовнішніх дій. У молодшому шкільному віці вони стають провідним чинником

формування етичного мислення, розвитку емпатії та відповідальності, визначаючи напрям подальшого становлення особистості.

У педагогіці моральні цінності розглядаються як основоположний компонент виховання, спрямованого на формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості. Вони виконують подвійну роль: слугують як метою, так і засобом освітнього процесу, сприяючи розвитку духовного, емоційного та соціального потенціалу учнів. Формування моральних цінностей у здобувачів початкової освіти здійснюється через педагогічну діяльність, яка охоплює навчальні заняття, позакласні заходи та взаємодію з соціумом.

В. Сухомлинський наголошував, що моральні цінності є основою духовного світу дитини та одним із ключових чинників її гармонійного розвитку. Він підкреслював важливість формування таких якостей, як доброта, взаємоповага, відповідальність, через створення відповідного освітнього середовища. За його концепцією, процес виховання моральних цінностей має бути глибоко інтегрованим в освітній процес для забезпечення емоційного залучення дитини та формування в неї здатності до співчуття [52, с. 56].

Послідовниця його ідей О. Савченко вбачала особливий виховний потенціал початкової освіти у формуванні моральних цінностей дітей. Вона наголошувала, що навчання в початковій школі має спрямовуватися не тільки на здобуття знань, а й сприяти розвитку в здобувачів таких цінностей, як повага до інших, почуття відповідальності та справедливості. В її роботах приділяється особлива увага спеціальним педагогічним прийомам, що сприяють формуванню в дітей здатності до морального самоконтролю й осмислення етичних норм [44, с. 51].

І. Бех розробив власну концепцію духовно-морального виховання дітей і молоді. Він підкреслював, що моральні цінності не лише допомагають дитині орієнтуватися в соціумі, а й стають основою для формування її особистісної автономії. Педагогічна діяльність учителя, на його думку, має бути спрямована на розвиток критичного мислення учнів, здатності до усвідомлення своєї відповідальності за слова та вчинки [7, с. 87].

У дослідженні Ю. Блудової та О. Ільїної акцентовано увагу на важливості створення в освітньому середовищі умов, які сприяють розвитку духовно-моральних цінностей. Так педагог допомагає учням усвідомлювати важливість таких чеснот, як чесність, доброта, милосердя, зокрема, через обов'язкове включення в освітній процес елементів етичного виховання [8, с. 66].

В. Кремень та В. Ільїн підкреслюють, що виховання моральності в сучасному світі неможливе без врахування глобальних змін, які впливають на людину та її ціннісні орієнтири. Вони зазначають, що у формуванні моральної сторони особистості ключову роль відіграє гармонізація традиційних цінностей із новими реаліями [29, с. 132].

Одним із дієвих підходів у формуванні моральних цінностей здобувачів початкової освіти С. Сисоєва вбачає педагогічну творчість. Вона наголошує, що ефективне виховання ефективне за умов, коли педагог виступає моральним взірцем для учнів, створює для них ситуації, які стимулюють розвиток етичної рефлексії та самоконтролю [48, с. 98].

Таким чином, педагогічний аспект формування моральних цінностей охоплює розвиток духовного й етичного потенціалу дитини, що здійснюється через організацію педагогічного процесу з урахуванням вікових особливостей учнів. Це забезпечує формування в молодших школярів ціннісних орієнтирів, які сприяють їхній соціалізації, розвитку емпатії та здатності до морального вибору.

Залежно від змісту та спрямованості діяльності особистості, моральні цінності поділяються на кілька основних груп: соціальні, духовні, особистісні й екологічні.

На думку М. Федорової, соціальні цінності є фундаментом для регулювання взаємодії здобувачів початкової освіти з іншими людьми та суспільством. Вони допомагають створити гармонійні стосунки в соціальному середовищі, сприяють розвитку навичок конструктивного спілкування та співпраці. Соціальні цінності (наприклад, повага до інших) лежать в основі

відповідальності дітей, що є важливим для побудови здорового мікроклімату в різних групах [57, с. 59].

Л. Сидоренко вважає, що духовні цінності сприяють формуванню внутрішнього світу здобувачів початкової освіти та є основою для їхнього саморозвитку. Ці цінності допомагають дітям визначати етичні принципи, які регулюють їхню поведінку, та встановлювати гармонійні взаємини з іншими людьми. Формування духовних цінностей відбувається через особистий приклад дорослих, обговорення на уроках моральних дилем, а також участь у спільних заходах, які розвивають чесність, милосердя, доброту, співчуття, альтруїзм і в цілому емоційну відкритість [47, с. 100].

Згідно з дослідженням Л. Мащук, особистісні цінності визначають ставлення дитини до себе, впливають на формування її самооцінки та здатність до самореалізації. Вони лежать в основі впевненості, мотивації до самовдосконалення, потреби до побудови індивідуального життєвого шляху в дорослому віці. У початковій школі ці цінності виховуються через заохочення прояву вольових якостей, похвалу за успіхи, стимулювання до досягнення поставлених цілей і допомогу в подоланні труднощів. Особистісні цінності, такі як гідність і цілеспрямованість, сприяють становленню гармонійної, незалежної особистості [31, с. 138].

Як стверджує І. Коновальчук, екологічні цінності формують екологічну свідомість дитини, допомагають розвивати навички гармонійного співіснування з довкіллям і розуміння необхідності дбати про майбутнє планети. У початковій школі ці цінності формуються через уроки екологічної спрямованості, інтерактивні природничі проекти, спостереження за природою й участь у природоохоронних заходах [26, с. 21].

Ці цінності є основою для формування етичної поведінки та розвитку гуманістичних ідеалів у здобувачів початкової освіти.

За переконанням Д. Порохняка, моральні цінності становлять основу гармонійного розвитку особистості, оскільки саме вони формують орієнтири поведінки людини в соціумі та визначають ставлення дитини до інших людей.

Особливого значення у цьому віці набувають гуманність, чесність, доброзичливість і повага (табл. 1.2) [41].

Таблиця 1.2 – Базові складові моральних цінностей у молодшому шкільному віці (за Д. Порохняком)

Складова	Характеристика
Гуманність	Співчуття, готовність допомагати, уникнення насильства.
Чесність	Усвідомлення значущості правди та довіри у стосунках.
Доброзичливість	Дружелюбність, бажання взаємодіяти з іншими дітьми без агресії та ворожості.
Повага	Дотримання правил поведінки, увага до думок і почуттів однолітків, вчителів, батьків.

Розвиток кожної з цих складових відбувається поступово та безпосередньо залежить від щоденного досвіду дитини. Так, гуманність проявляється у готовності здобувача початкової освіти підтримати однокласника, розділити з ним успіхи чи невдачі, допомогти у навчанні або в побутових ситуаціях. Чесність закріплюється тоді, коли дитина усвідомлює, що правда створює атмосферу довіри під час спілкування з ровесниками та дорослими, а брехня, навпаки, руйнує її. Доброзичливість формується у процесі спільних ігор і групових завдань, коли учні вчаться взаємоповазі, толерантності та взаємній підтримці. Нарешті, повага як базова моральна якість виявляється через уміння дослухатися до чужої думки, визнавати право іншого на власну позицію й дотримуватися правил етикету в шкільному колективі. Важливо, що наведені складові не існують ізольовано, а утворюють цілісну систему моральних орієнтирів, що визначають соціальну поведінку та духовний розвиток дитини [41].

М. Федорова додає до цього переліку ще такі моральні цінності, роботу над формуванням яких слід здійснювати в початковій школі: порядність (здатність дотримуватись етичних норм і правил, бути чесним і відкритим у

взаєминах), яка формує довіру в колективі та забезпечує гармонійні стосунки з оточенням; справедливість (уміння враховувати інтереси інших, прагнення до рівності та об'єктивності у відносинах), що є основою для формування емпатії та здатності приймати рішення, керуючись принципами рівноправності; доброта (бажання допомагати, підтримувати та співчувати) та відповідальність (здатність усвідомлювати та виконувати обов'язки, дотримуватися обіцянок і брати на себе наслідки власних дій) [56, с. 251]. Кожна з цих складових відіграє важливу роль у становленні системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти.

Молодший шкільний вік є особливим періодом для засвоєння моральних цінностей, коли діти активно формують свої етичні орієнтири. І. Сіданіч конкретизує, що в цьому віці діти:

- 1) навчаються розрізняти поняття «добре» та «погано», формуючи початкові поняття про мораль;
- 2) засвоюють основні правила поведінки в колективі, що забезпечує гармонійну взаємодію з однолітками та дорослими;
- 3) оцінюють власні та чужі вчинки через призму моральних норм, поступово розвиваючи здатність до рефлексії та самоконтролю [46, с. 58].

Формування цих якостей, як стверджують В. Шахов та І. Кудирко, відбувається через взаємодію дитини в трьох основних середовищах: сім'я, однолітки та школа. Сім'я задає базові моральні орієнтири, які впливають на світогляд дитини. Взаємодія з однолітками дозволяє перевіряти засвоєні цінності в соціальному контексті, сприяючи розвитку навичок співпраці та емпатії. Організована педагогічна робота спрямовує розвиток моральних якостей через цілеспрямовані виховні заходи, що допомагає дитині засвоювати етичні принципи та соціальні норми [58, с. 73].

Якщо в сім'ї та серед однолітків процес засвоєння цінностей має ситуативний і несистемний характер, то педагогічний вплив початкової школи є організованим, цілеспрямованим і має більш прогнозовані результати. Вчитель спрямовує моральний розвиток учнів через різноманітні виховні

заходи. Як зазначає О. Поліщук, важливою складовою змісту початкової освіти є моральні бесіди та тематичні заняття, під час яких діти розмірковують над поняттями добра, справедливості, дружби та відповідальності [39, с. 48].

Педагогічна діяльність охоплює й активні методи навчання. Наприклад, П. Копосов наголошує, що ігрова діяльність сприяє засвоєнню моральних норм у невимушеній, емоційно насиченій формі. Через рольові ігри діти проживають різні ситуації, вчаться приймати рішення, оцінювати власні вчинки та наслідки своїх дій [28, с. 56]. Групова робота, яку розглядають Т. Сосинець та Л. Чосік, сприяє розвитку взаємодопомоги, комунікативних навичок, вмінню знаходити компроміси та розв'язувати конфліктні ситуації [50, с. 89].

Не менш важливим педагогічним методом є обговорення життєвих ситуацій, про що пише Н. Новосельська. Такі дискусії допомагають дітям аналізувати власні та чужі вчинки, оцінювати їхню моральну складову, робити висновки та формувати власні переконання [35, с. 187].

Засвоєні моральні цінності знаходять своє відображення в щоденній навчальній діяльності здобувачів початкової освіти. Як зазначає Л. Парасочка, це проявляється у дотриманні правил поведінки, що забезпечує дисципліну та комфорт у класі, готовності допомагати під час групових завдань, що сприяє співпраці та взаємопідтримці, а також у чесності під час виконанні навчальних завдань (що виступає основою академічної доброчесності). Учні, які опанували базові моральні цінності, демонструють: активність у спілкуванні та відкритість до нових знань; уміння уникати конфліктів і конструктивно розв'язувати суперечки; готовність допомагати, що є проявом доброзичливості [37, с. 108].

Таким чином, моральні цінності є фундаментальною складовою гармонійного розвитку особистості, особливо в молодшому шкільному віці. Їх формування потребує цілеспрямованого педагогічного впливу через освітній процес, який враховує вікові та психологічні особливості дітей.

1.2 Роль і значення моральних цінностей у формуванні особистості здобувача початкової освіти

Моральні цінності становлять основу формування особистості здобувача початкової освіти, оскільки визначають її соціальну поведінку та сприяють гармонійному розвитку. Як підкреслюють С. Гуріна та Н. Смолянюк, важливість цього процесу забезпечується нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про освіту» [42], Концепцією Нової української школи [27], Державним стандартом початкової освіти [20] та типовими освітніми програмами [53], які інтегрують моральні орієнтири у зміст освіти й виховну діяльність учителя (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 – Нормативно-правове регулювання проблеми формування моральних цінностей у здобувачів початкової освіти

Документ	Характеристика
Закон України «Про освіту»	Визначає виховання моральних цінностей як складову освітнього процесу, спрямованого на формування соціально відповідальної, гуманної та толерантної особистості.
Концепція Нової української школи	Передбачає інтеграцію моральних принципів у навчальні та виховні практики з метою виховання компетентностей, що відповідають викликам сьогодення. Серед них – уміння співпрацювати, діяти відповідально, проявляти ініціативу, дотримуватися етичних норм у взаємодії з іншими.
Державний стандарт початкової освіти	Передбачає, що освітній процес має формувати здатність учнів керуватися моральними нормами в повсякденній діяльності. Особлива увага приділяється чесності, повазі, відповідальності, а також екологічній свідомості як складовій морального виховання
Типові освітні програми початкової школи	Забезпечують практичну реалізацію моральних орієнтирів через предмети початкової школи, виховні заходи та ігрову діяльність у позаурочний час. Вони спрямовані на формування етичної поведінки, уміння співпрацювати та готовності брати відповідальність за власні вчинки.

У Законі України «Про освіту» закладено чіткі орієнтири щодо формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Зокрема, у статті 6 підкреслюється необхідність виховання патріотизму, поваги до культурних традицій українського народу, дотримання прав і свобод людини, а також нетерпимості до будь-яких форм дискримінації та приниження гідності. Стаття 12 акцентує на важливості громадянської компетентності, відповідального ставлення до довкілля та дотримання суспільних норм, тоді як стаття 30 забороняє насильство та будь-які прояви приниження честі та гідності. Важливе значення в цьому процесі відведено педагогам: відповідно до статті 26, керівники закладів освіти зобов'язані створювати умови для формування високих моральних стандартів і безпечного освітнього середовища [42].

Затверджена в 2016 році, Концепція «Нова українська школа» є результатом тривалого громадсько-політичного діалогу, що охопив освітян, органи влади й активну громадськість. У ній зазначено, що виховання моральних цінностей здобувачів початкової освіти відбувається через діяльнісний, ігровий підходи, проєктну діяльність, дослідження та групові завдання. Концепція НУШ також підкреслює роль учителя як мотиватора, наставника й агента змін. Умотивований учитель, який володіє академічною свободою та сучасними методиками, є запорукою успіху в просуванні важливих моральних цінностей у суспільстві [27].

Державний стандарт початкової освіти закріплює моральні цінності як складову ключових компетентностей учня. Згідно з ним, освітній процес має формувати в школярів систему ціннісних орієнтацій, що включає повагу до прав людини, принципів демократії, толерантність, відповідальність і здатність до соціальної взаємодії. Очікувані результати навчання передбачають розвиток чесності, наполегливості, емпатії та здатності до співчуття, що визначають етичну поведінку дітей. При цьому особлива увага приділяється створенню безпечного освітнього середовища, заснованого на взаємоповазі й довірі, де

виключається насильство та булінг. Такий підхід дозволяє формувати свідомих громадян із високим рівнем моральної культури та відповідальності [20].

Типові освітні програми початкової школи інтегрують моральні орієнтири в зміст навчальних предметів, створюючи єдиний освітній простір для формування ціннісних установок здобувачів. Це відбувається завдяки системному включенню етичних компонентів у мовно-літературну, природничу, мистецьку та навіть математичну галузі, що забезпечує комплексний розвиток дитини. Такий підхід дозволяє поєднувати знання з різних предметів із практичним засвоєнням моральних норм [53]. Як зауважує Г. Товканець, інтеграція моральних орієнтирів у щоденну навчальну діяльність на уроках є необхідною умовою становлення нової генерації громадян, здатних розбудовувати демократичне суспільство [54, с. 26].

Важливим інструментом цього процесу виступає педагогіка партнерства, яка лежить в основі Концепції Нової української школи. Вона базується на принципах рівності, взаємоповаги та колективної відповідальності за освітній результат, що забезпечує постійну взаємодію між учнями, педагогами й батьками. В такій співпраці діти засвоюють моральні цінності не лише через навчальний матеріал, а й через приклад дорослих і моделювання життєвих ситуацій. Особливу роль відіграють інтегровані курси, які дозволяють поєднувати знання різних дисциплін довкола спільних морально-етичних тем. Наприклад, вивчаючи природознавство, діти одночасно знайомляться з етичними аспектами збереження довкілля, а на уроках мистецтва – із засобами вираження моральних цінностей через творчість [34].

Отже, інтеграція моральних орієнтирів у типові освітні програми початкової школи створює умови для гармонійного розвитку дітей, формування в них високих моральних стандартів, здатності до співчуття та відповідальності.

Моральні цінності формують етичні орієнтири дитини, впливаючи на її характер, поведінку та здатність до взаємодії з іншими людьми. Як зазначають С. Гуріна та Н. Смолянюк, у процесі засвоєння моральних цінностей

відбувається становлення ключових складових особистості, що забезпечують гармонійний розвиток та соціальну адаптацію особистості [16] (рис. 1.1).

Емоційний розвиток	Когнітивний розвиток	Соціальний розвиток
• Моральні цінності сприяють формуванню емпатії, здатності розуміти почуття інших і співпереживати. Діти, які засвоїли етичні принципи, здатні краще регулювати емоції та створювати гармонійні стосунки з оточенням.	• Через обговорення моральних дилем і навчання на прикладах діти розвивають критичне мислення, здатність глибше аналізувати ситуації, формувати власні судження й оцінювати свої вчинки з огляду на етичні норми та соціальну відповідальність.	• Засвоєння моральних цінностей допомагає дитині розвивати комунікативні навички, взаємодіяти з однолітками, розв'язувати конфлікти, працювати в команді та налагоджувати діалог.

Рис. 1.1 – Вплив моральних цінностей на розвиток дитини

Формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти, як підкреслює С. Маркіна, є результатом комплексного впливу навчання, спостереження, практичної діяльності та рефлексії. Освітній процес у цьому контексті виконує багатофункціональну роль: уроки, виховні години, інтегровані заняття та взаємодія з освітнім середовищем на перервах стають простором для усвідомлення моральних принципів через приклади, пояснення, обговорення, апробацію на практиці. Важливе значення має і наслідування поведінки дорослих, які слугують моделями морально виважених дій. Практична участь у соціальних іграх, командних проєктах чи благодійних акціях сприяє закріпленню моральних норм через реальний досвід, розвиваючи відповідальність та емпатію [30, с. 45].

І. Батарейна підкреслює, що моральний розвиток дитини визначається поєднанням впливів сім'ї, школи та соціального середовища. Школа забезпечує організований простір для засвоєння етичних норм і розвитку відповідальності,

сім'я формує базові переконання через приклад і підтримку, а взаємодія з однолітками та суспільством закріплює ці цінності у практичній діяльності. Саме взаємодія цих чинників створює умови для гармонійного становлення особистості [4, с. 52].

Формування моральних цінностей є важливим аспектом виховної роботи в освітніх закладах, адже саме вони визначають здатність дитини адаптуватися до суспільних норм і правил, розвивають її свідомість, відкритість до різноманіття та шанобливе ставлення до інших. Для досягнення цієї мети використовуються різні педагогічні підходи і серед найбільш результативних, як стверджує І. Бех, варто виділити діяльнісний, особистісно орієнтований і педагогіку партнерства, кожен з яких має свої особливості (табл. 1.4) [6, с. 7].

Таблиця 1.4 – Педагогічні підходи до формування моральних цінностей (за І. Бехом)

Підхід	Характеристика
Діяльнісний підхід	Орієнтований на практичну участь дитини в різноманітних видах діяльності, таких як соціальні ігри, групові проекти, благодійні акції, що сприяють засвоєнню моральних норм.
Педагогіка партнерства	Заснована на взаємодії вчителів, батьків і учнів як рівноправних учасників процесу, що передбачає діалог, довіру, спільну відповідальність за виховний результат.
Особистісно орієнтований підхід	Зосереджений на врахуванні унікальних особливостей, потреб і здібностей кожної дитини, що дозволяє ефективно адаптувати виховні методики до індивідуальних потреб.

Педагогічні підходи, представлені у табл. 1.4, демонструють широкий спектр методів, які використовуються для формування моральних цінностей у дітей. Вони враховують як потреби дитини в активному пізнанні та співпраці, так і необхідність індивідуального підходу до кожного учня. Впровадження цих підходів забезпечує всебічний розвиток дитини, її підготовку до життя в суспільстві та формування позитивних моральних цінностей [6, с. 7].

Значення моральних цінностей проявляється у всіх аспектах розвитку дитини – емоційному, когнітивному, соціальному. Педагогічна діяльність у поєднанні з виховним впливом сім'ї та соціуму забезпечує формування ціннісних орієнтирів, які сприяють успішній соціалізації й особистісному становленню здобувачів початкової освіти.

1.3 Кейс-технологія як засіб формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти

Кейс-технологія є відносно новим, але перспективним засобом формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти, що ґрунтується на аналізі конкретних ситуацій, прийнятті рішень і розв'язанні морально-етичних дилем. Дослідженню цієї технології присвятили свої праці такі науковці, як Т. Алексеєнко, Л. Возняк, Н. Горобченко, Т. Дем'янюк, І. Жаркова, О. Журба, Ю. Плющ, О. Поліщук, Н. Самолюк, М. Скиба, І. Тараба, О. Янкович та інші.

Історія кейс-методу бере початок у ХХ ст., коли його вперше почали застосовувати в Гарвардській школі бізнесу для підготовки управлінців. У цьому контексті кейси використовувалися для аналізу реальних бізнес-ситуацій, що сприяло розвитку практичних навичок прийняття рішень у складних умовах. Згодом методика була адаптована для використання в інших галузях освіти, зокрема в педагогіці, де кейс-метод набув популярності завдяки інтерактивності та здатності стимулювати пізнавальну діяльність учнів [59, с. 149].

Вона дозволяє ефективно формувати моральні цінності, оскільки базується на аналізі реальних або змодельованих ситуацій, які потребують осмислення, обговорення та прийняття рішень, стверджує Т. Алексеєнко. Кейс-технологія створює умови для розвитку критичного мислення, емпатії, рефлексії та відповідального ставлення до власних вчинків і дій інших людей [2, с. 6].

М. Скиба зазначає, що перші кейси в педагогіці використовувалися для підготовки вчителів, які аналізували освітні ситуації та розв’язували проблеми в рамках навчальних тренінгів. До середини ХХ ст. кейс-метод отримав визнання у сфері соціальної освіти, де допомагав формувати цінності та поведінкові моделі через обговорення моральних дилем. Поступово ця технологія поширилася і на початкову школу, де стала важливим інструментом для формування моральних і соціальних компетентностей у дітей [49, с. 355].

За визначенням О. Журби, кейс-технологія передбачає навчання через розгляд конкретних життєвих ситуацій (кейсів), які містять певну проблемну ситуацію. Його ключова мета – допомогти учням зрозуміти моральні принципи через обговорення і розв’язання реальних або уявних ситуацій. Це інтерактивний процес, у якому діти не лише аналізують проблематику, а й активно шукають рішення, що формує їхні етичні орієнтири [23, с. 175].

Структура кейсу, як зазначає В. Нечерда, включає основні компоненти, які забезпечують ефективність цього методу в освітньому процесі. Вона спрямована на формування моральних цінностей через послідовне ознайомлення, обговорення та розв’язання ситуацій (табл. 1.5) [33, с. 227].

Таблиця 1.5 – Структура кейсу (за В. Нечердою)

Компонент	Характеристика
Опис ситуації	Викладено сюжет, що містить моральну дилему або соціальну проблему, з якою стикаються герої. Опис має бути деталізованим, включати контекст, основні діюві особи та їхні мотиви.
Запитання для обговорення	Спрямовані на аналіз проблематики кейсу, стимулюють моральну рефлексію та оцінку ситуації. Запитання повинні бути відкритими, заохочувати дискусію, критичне мислення та обмін думками.
Практичні завдання	Дозволяють застосувати отримані знання та навички, пропонуючи варіанти рішень та їхнє обґрунтування. Завдання можуть включати складання плану дій, вибір оптимального рішення або рольову гру.

Учні, аналізуючи різні аспекти ситуацій, навчаються оцінювати вчинки, прогнозувати їх наслідки, приймати етичні рішення. Це формує їхню здатність до саморефлексії, посилює емпатію, розвиває критичне мислення та стимулює соціальну активність [8, с. 85].

Як зазначають І. Жаркова та О. Янкович, під час роботи з кейсами діти не просто шукають правильний вихід із ситуації, а й осмислюють наслідки своїх рішень, навчаються аргументовано відстоювати власну думку та з повагою ставитися до позицій інших [22, с. 412]. Таким чином, кейс-метод не лише допомагає засвоювати теоретичні знання, а й інтегрує їх у повсякденне життя, формуючи усвідомлення значущості моральних принципів у щоденній комунікації та поведінці.

Незважаючи на значні переваги, кейс-метод має і певні обмеження, зазначають О. Поліщук і Н. Самолюк. Зокрема, його впровадження потребує значних зусиль від педагога, адже створення якісних кейсів вимагає врахування вікових особливостей учнів, актуальності тематики й етичних аспектів, що є досить трудомістким процесом. Крім того, метод потребує високого рівня підготовки вчителя, який повинен володіти навичками модерації дискусій, підтримання уваги та спрямування обговорень, що не завжди можливе через недостатній досвід або ресурси. Також існує ризик нерівномірної участі учнів, коли активніші школярі можуть домінувати, а інші залишатимуться осторонь. Усі ці фактори вимагають ретельної адаптації кейс-методу до умов певного освітнього середовища [40, с. 38].

Кейс-технології в початковій школі можна реалізувати через різноманітні завдання. Одним із прикладів такої дилеми може бути запитання: «Як вчинити, якщо твій друг не поділився іграшкою? Чи варто помститися або спробувати домовитися?» Так учні розуміють важливість співпраці, ефективної взаємодії, толерантного ставлення до інших і вміння конструктивно розв'язувати конфлікти. Для стимулювання моральної рефлексії можна використати такі питання: «Чому важливо допомагати іншим у складних ситуаціях?» або «Як би ти почувався на місці свого друга в цій ситуації?» [18, с. 182].

Ще одним ефективним прикладом є аналіз поведінки героїв літературних творів. Учні можуть обговорювати питання на кшталт: «Як ви вважаєте, чи правильно вчинив герой казки, коли допоміг незнайомцю? Чому?». Такий підхід сприяє розвитку етичного мислення, аналізу мотивів поведінки, формуванню моральних цінностей. Також учням можна поставити запитання: «Як би ти почувався на місці героя цієї історії?» або «Що ти думаєш про рішення героя?» [13, с. 84].

Реалістичні ситуації з повсякденного життя є невід'ємною складовою кейс-технологій, вважає Л. Возняк. Наприклад, учням пропонується ситуація: «Що робити, якщо ти побачив, як хтось впав і потребує допомоги, але ти поспішаєш до школи?» Обговорення подібних кейсів формує у дітей відповідальність, здатність до емпатії та усвідомлення важливості допомоги іншим. Запропоновані питання для рефлексії можуть включати: «Чому важливо допомагати іншим у складних ситуаціях?» або «Що ти відчуваєш, коли робиш добрі справи для інших?» [10, с. 114].

Г. Свириденко, Т. Фефілова, Т. Алексеєнко пропонують розглядати роботу здобувачів початкової освіти з кейсом як послідовний алгоритм, що включає п'ять основних етапів (рис. 1.2) [2; 45].

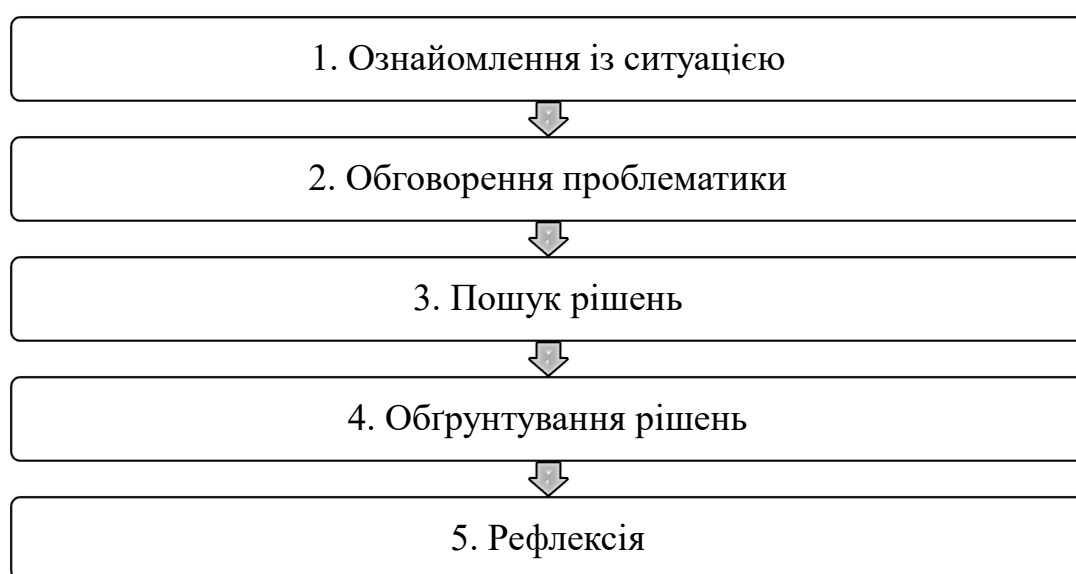

Рис. 1.2 – Алгоритм роботи здобувачів початкової освіти з кейсом (за Г. Свириденко, Т. Фефіловою, Т. Алексеєнко)

Першим кроком є ознайомлення із ситуацією, коли учні отримують опис кейсу у вигляді тексту, аудіо чи візуального матеріалу. Він містить життєву проблему, що потребує аналізу. На цьому етапі вчитель окреслює ключові моменти та спрямовує увагу школярів на питання, які необхідно розв'язати.

Другий етап передбачає обговорення проблематики. Учні спільно аналізують ситуацію, висловлюють власні думки, пропонують варіанти розв'язання й оцінюють їх. Як зазначає Т. Алексеєнко, особливо важливо, щоб у дискусії брав участь кожен учень, адже це не лише збагачує колективний досвід, а й розвиває комунікативні вміння, здатність аргументувати власну позицію та критично осмислювати погляди інших. Учитель у цьому процесі виконує роль модератора, який спрямовує обговорення у конструктивне русло, акцентуючи увагу на моральних аспектах ситуації та допомагаючи уникати поверхневих суджень [2, с. 9].

Третім етапом є пошук рішень. На цьому кроці учні пропонують власні варіанти подолання ситуації, аналізують їхні можливі наслідки та співвідносять із моральними нормами й етичними орієнтирами. Така діяльність активізує критичне мислення, розвиває творчу уяву й формує здатність до генерування нестандартних ідей. Як підкреслюють Г. Свириденко та Т. Фефілова, важливим аспектом цього етапу є забезпечення участі кожного учня, адже колективне обговорення сприяє виробленню спільних висновків, формує навички аргументації та вміння знаходити компромісні рішення [45, с. 42].

Четвертий етап – обґрунтування рішень. Учні пояснюють, чому вони обрали саме такий спосіб дій, розгортають аргументацію, спираючись на знайомі моральні принципи, власний досвід чи здобуті знання. Цей етап є одним із ключових, оскільки він формує здатність не лише висловлювати думку, а й переконливо її доводити. Учні вчаться аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати можливі наслідки своїх дій і водночас усвідомлювати особисту відповідальність за прийняті рішення. У такий спосіб

формується моральна зрілість і готовність діяти відповідно до гуманістичних цінностей.

П'ятий етап – рефлексія. Завершальне обговорення дає змогу учням оцінити процес і результати власної діяльності: які рішення було прийнято, які цінності стали орієнтиром, чого вдалося досягти. Учні мають можливість проаналізувати власні емоції, порівняти початкові й кінцеві позиції та зробити висновки щодо того, як отриманий досвід можна застосувати в реальному житті. Учитель підсумовує результати, акцентуючи увагу на моральних аспектах прийнятих рішень та значенні колективної роботи. Саме рефлексія забезпечує внутрішнє закріплення моральних норм, сприяє усвідомленню їхньої цінності та інтеграції в повсякденну поведінку школярів [2, с. 10].

Такий алгоритм роботи з кейсом забезпечує активне залучення учнів, формує в них командні навички та сприяє глибшому засвоєнню моральних цінностей.

На думку Ю. Плющ, використання кейс-технологій сприяє формуванню моральних цінностей здобувачів початкової освіти через:

- розвиток здатності до самостійного аналізу моральних дилем;
- посилення емпатії та розуміння емоцій інших;
- підвищення відповідальності за свої вчинки;
- формування етичної культури як складової гармонійного розвитку особистості;
- розвиток критичного мислення через оцінку різних точок зору та прийняття обґрунтованих рішень;
- виховання толерантності та здатності до конструктивного вирішення конфліктів у соціальному середовищі [38, с. 29].

Таким чином, кейс-технології постають як ефективний інструмент формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Вони забезпечують розвиток емоційної зрілості, критичного мислення, соціальних компетентностей і моральної рефлексії, що в комплексі сприяє гармонійному становленню особистості. Для їхнього успішного впровадження необхідним є

врахування вікових і психологічних особливостей дітей, що дозволяє адаптувати навчальний матеріал до потреб і можливостей кожного учня.

Висновки до першого розділу

У першому розділі розкрито сутність поняття моральних цінностей здобувачів початкової освіти, виявлено їхню роль у формуванні особистості молодших школярів, а також схарактеризовано кейс-технології як ефективний засіб формування моральних цінностей.

Визначено, що моральні цінності є базовими орієнтирами особистості, які охоплюють соціальні, духовні, особистісні й екологічні аспекти. Вони формуються під впливом сім'ї, школи та соціального середовища, сприяючи розвитку етичних норм, відповідальності та доброзичливості.

Виявлено, що моральні цінності відіграють важливу роль у формуванні особистості молодшого школяра, визначаючи його соціальну поведінку, емоційний розвиток і міжособистісну взаємодію. Вони є основою для розвитку відповідальності, чесності, толерантності, поваги до інших та емпатії. Освітній процес у початковій школі спрямований на інтеграцію моральних цінностей через навчальні дисципліни, виховні заходи та позаурочну взаємодію на засадах педагогіки партнерства. У цьому контексті концепція НУШ наголошує на необхідності формування моральних орієнтирів як складової ключових компетентностей учнів.

Схарактеризовано кейс-технологію як засіб формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти, який ґрунтується на аналізі реальних або змодельованих ситуацій, що потребують прийняття рішень та обговорення моральних дилем. Алгоритм роботи з кейсом включає кілька етапів: ознайомлення з ситуацією, обговорення проблематики, пошук і обґрунтування рішень, а також підсумкову рефлексію. Застосування кейс-технології дозволяє дітям усвідомити важливість толерантності, співпраці та відповідальності у соціальному середовищі, що сприяє їхньому гармонійному розвитку.

Отже, моральні цінності є фундаментом гармонійного розвитку особистості, а використання кейс-технологій у початковій освіті створює ефективні умови для їх формування.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ KEYC-ТЕХНОЛОГІЇ

2.1 Аналіз стану сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти

Моральні цінності посідають провідне місце у становленні особистості здобувача початкової освіти, адже саме вони визначають здатність дитини орієнтуватися у складних життєвих ситуаціях, оцінювати власні та чужі вчинки, будувати взаємовідносини з однолітками й дорослими. Науковці (І. Бех, О. Савченко, Д. Порохняк та ін.) підкреслюють, що моральні цінності в цьому віці виконують роль внутрішніх регуляторів поведінки, сприяючи формуванню таких якостей, як відповідальність, чесність, гуманність і толерантність. Молодший шкільний вік є особливо сприятливим періодом для розвитку моральної сфери, оскільки діти активно засвоюють соціальні норми, порівнюють власні дії з діями інших і поступово виробляють здатність до моральної рефлексії [7; 41; 44]. З огляду на це виникає потреба у дослідній перевірці рівня сформованості моральних цінностей у сучасних здобувачів початкової освіти. Такий аналіз дає змогу не лише з'ясувати, якою мірою школярі володіють знаннями про моральні норми та проявляють їх у повсякденній діяльності, а й визначити проблемні аспекти, що потребують цілеспрямованого педагогічного впливу.

Метою нашого емпіричного дослідження є визначення динаміки розвитку моральних цінностей здобувачів початкової освіти, а також обґрунтування й експериментальна перевірка ефективності використання кейс-технології як засобу їхнього формування.

Емпіричну базу дослідження становили 20 учнів 4-А класу Дніпровської гімназії № 121 Дніпровської міської ради. Хоча загальна кількість учнів у класі становить 27 осіб, частина з них перебуває за кордоном і бере участь у навчанні дистанційно, тому до вибірки було включено лише тих школярів, які регулярно

долучалися до освітнього процесу. Практична реалізація експерименту здійснювалася у межах звичайних уроків курсу «Я досліджую світ» у форматі онлайн-навчання протягом шести тижнів, із лютого по березень 2025 року. Це дозволило зберегти природні умови освітнього середовища та забезпечити достатній рівень залученості дітей.

Організація емпіричного дослідження формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти включала три взаємопов'язані етапи: констатувальний, на якому визначався первинний рівень сформованості моральних орієнтирів; формувальний, що передбачав цілеспрямоване застосування кейс-технології в освітньому процесі, та контрольний, під час якого оцінювалася результативність здійсненого педагогічного впливу. Така логіка експериментальної процедури дала можливість простежити динаміку змін у моральному розвитку дітей та перевірити ефективність запропонованої методики.

На констатувальному етапі було з'ясовано рівень обізнаності учнів із моральними нормами, їхнє ставлення до необхідності їх дотримання та здатність застосовувати ці норми у повсякденних ситуаціях. Опрацювання психолого-педагогічної літератури (Ю. Алексєєва, О. Артемчук, О. Шишова, І. Гоян, А. Палій, С. Барда, Л. Московець, О. Третяк) дало можливість визначити науково обґрунтовані критерії сформованості моральної поведінки школярів, дібрати відповідний діагностичний інструментарій і встановити рівні їх прояву [1; 14; 21; 55]. У дослідженні виокремлено три критерії морального розвитку молодших школярів: когнітивний – рівень знань про моральні правила й розуміння понять «добре» і «погано»; емоційно-ціннісний – ставлення до моральних норм і здатність до співчуття та гуманності; поведінковий – досвід застосування норм у реальних ситуаціях і моральний вибір. Використання комплексу методик дало змогу отримати цілісне уявлення про рівень сформованості моральної поведінки учнів і виявити проблемні зони, що потребують педагогічної підтримки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Критерії рівня сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти

Критерії	Показники	Діагностичні методики
Когнітивний	Обсяг знань учнів про моральні правила та норми; розуміння понять «добре» і «погано»; усвідомлення значущості моральних норм у суспільному житті; здатність відтворювати приклади моральної поведінки у теоретичному вимірі	Методика діагностики моральних уявлень «Що є добре і що є погано?» (Додаток А)
Емоційно-ціннісний	Ставлення до моральних норм; здатність до емпатії, співпереживання, гуманності, чуйності, доброзичливості; сформованість позитивних емоційних реакцій у ситуаціях морального вибору; готовність оцінювати моральні дилеми не лише раціонально, а й з урахуванням емоційної складової.	Методика «Закінчи речення» (Додаток Б), методика «Незакінчені розповіді» (Додаток В)
Поведінковий	Уміння оцінювати власні та чужі вчинки; здатність дотримуватися правил поведінки в реальних життєвих ситуаціях; практичний досвід морального вибору; самостійність у прийнятті рішень на основі моральних принципів; наявність стійких моделей моральної поведінки.	Методика «Діагностика ставлення до життєвих цінностей» (Додаток Д)

Застосування комплексу психодіагностичних методик дало змогу отримати повні та достовірні дані щодо рівня сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Поєднання даних інструментів забезпечило комплексне оцінювання усіх складових морального розвитку – когнітивної (знання й усвідомлення моральних норм), емоційно-ціннісної (ставлення до моральних орієнтирів, здатність до емпатії й співпереживання) та поведінкової (практичне застосування норм у повсякденних ситуаціях). Аналіз

результатів первинної діагностики дав змогу визначити вихідний рівень засвоєння моральних орієнтирів за трьома критеріями та виявити як сильні сторони, так і проблемні зони у формуванні моральних цінностей. Отримані дані стали підґрунтям для переходу до формувального етапу експерименту, спрямованого на перевірку ефективності кейс-технології як засобу розвитку моральних цінностей здобувачів початкової освіти.

Формувальний етап емпіричного дослідження був спрямований на здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу, орієнтованого на розвиток моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Тривалість цього етапу становила чотири тижні, протягом яких у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» було реалізовано систему спеціально підібраних завдань на основі кейс-технології. Важливо зазначити, що її було інтегровано в зміст уроків, спланованих відповідно до календарного планування, що не порушувало навчальний план, а навпаки – підсилювало його виховний потенціал, надаючи освітньому процесу морально-ціннісного спрямування.

Особливістю організації цього етапу стало використання кейсів як педагогічного інструмента, що дозволяв моделювати реальні моральні ситуації та стимулювати школярів до прийняття рішень у різних соціально-побутових обставинах. Кожен кейс містив опис проблемної ситуації, дискусійні запитання, можливі варіанти дій і завдання на моральний вибір. Робота з кейсами мала подвійний характер: з однієї сторони – когнітивний, оскільки передбачала аналіз мотивів поведінки, розуміння понять «добре» і «погано»; з іншої – емоційно-ціннісний, адже формувала здатність до співпереживання, емпатії, відповідальності й моральної рефлексії.

Для реалізації формувального впливу було розроблено серію занять, що умовно поділялися на три основні напрями:

- 1) розвиток морального мислення – аналіз моральних дилем («Як вчинити у ситуації несправедливості?», «Чи потрібно допомагати, коли ніхто не бачить?»), колективні дискусії для обміну думками та рольові ігри, що моделювали життєві ситуації й давали змогу приміряти різні соціальні ролі;

2) формування емоційно-ціннісного ставлення – вправи на співпереживання героям оповідань, обговорення прислів'їв і приказок про доброчесність, доброту, правдивість;

3) закріплення моральної поведінки – виконання міні-проектів («Добрі справи нашого класу»), вправ на самостереження («Мій вчинок сьогодні»), завдань, що передбачали практичне застосування моральних правил у щоденному житті.

У ході занять активно використовувалися інтерактивні методи: робота в парах і малих групах, колективні обговорення, творчі завдання (створення малюнків, коротких оповідань, інсценізацій). Завдяки цьому діти засвоювали моральні поняття, а також набували реального досвіду їх застосування в щоденних ситуаціях.

Застосування кейс-технології дозволило поєднати навчальну, виховну й розвивальну функції освіти. Учні поступово навчалися:

- розпізнавати моральні орієнтири у різних життєвих обставинах;
- співвідносити власні дії з суспільно прийнятими нормами;
- здійснювати моральний вибір у ситуаціях, що вимагали відповідальності та співпереживання;
- усвідомлювати значення добрих учинків і власної ролі у гармонізації стосунків з оточенням.

Отже, формувальний етап став ключовою ланкою експерименту, оскільки забезпечив педагогічні умови для розвитку моральних цінностей молодших школярів і створив основу для подальшого аналізу результативності здійсненого впливу на контрольному етапі.

Контрольний етап експерименту став завершальним і водночас ключовим етапом дослідницької процедури, оскільки дав змогу перевірити ефективність упровадженої педагогічної програми й оцінити зміни в розвитку системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти. На цьому етапі було повторно використано той самий комплекс діагностичних методик, що й на констатувальному, а саме: методика діагностики моральних уявлень «Що є

добре і що є погано?», методика «Закінчи речення», методика «Незакінчені розповіді» та методика «Діагностика ставлення до життєвих цінностей». Такий підхід забезпечив можливість об'єктивного порівняння отриманих результатів, адже умови дослідження, критерії та інструментарій залишилися незмінними.

Повторна діагностика дозволила виявити динаміку у трьох ключових критеріях моральних цінностей: когнітивному (знання та розуміння моральних норм), емоційно-ціннісному (ставлення до моральних правил, здатність до співпереживання, емпатія) та поведінковому (застосування норм у щоденному житті, моральний вибір). Використання аналогічних процедур надало дослідженню наукової обґрунтованості, забезпечивши достовірність висновків та внутрішню валідність результатів.

Важливо, що контрольний зріз проводився одразу після завершення формувального впливу, що дало можливість зафіксувати «свіжий» результат експерименту та простежити безпосередні зміни у поведінковій і ціннісній сфері дітей. Аналіз показав, що учні стали краще орієнтуватися у моральних дилемах, частіше обирали гуманістичні варіанти відповідей, проявляли більшу готовність до співпереживання та взаємодопомоги. Зросла кількість дітей, які продемонстрували високий рівень сформованості моральних цінностей, тоді як частка учнів із низьким рівнем суттєво зменшилася.

Контрольний етап виконав перевірочну й верифікаційну функцію: він підтвердив, що саме систематичне застосування кейс-технології сприяло позитивним зрушенням у моральному розвитку школярів, оскільки інші фактори (зміст уроків, структура навчального процесу, часові рамки) залишалися незмінними. Отримані результати засвідчують доцільність інтеграції кейсів у освітній процес початкової школи, адже вони дозволяють поєднувати навчальні та виховні завдання, формуючи в учнів цілісну систему моральних цінностей.

Важливо підкреслити, що саме чітка структура експерименту дала можливість науково обґрунтувати отримані висновки та виявити реальні зміни у моральному поступі учнів.

Вихідною точкою нашого емпіричного дослідження стали результати констатувального етапу, що дозволили оцінити початковий рівень системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти.

Для діагностики когнітивного критерію системи моральних цінностей було використано методику «Що таке добре і що таке погано?», спрямовану на виявлення рівня знань і розуміння молодшими школярами моральних норм поведінки, а також їхньої здатності орієнтуватися в повсякденних ситуаціях морального вибору. Учням було запропоновано десять життєвих ситуацій із чотирма варіантами відповідей, що відображали різні моделі поведінки. Завдання передбачало вибір тієї дії, яка найбільше відповідала б власним вчинкам дітей у подібних випадках.

Особлива увага приділялася аргументації відповідей, що дозволяло визначити не лише знання правил, а й глибину їх усвідомлення. Наприклад, ситуації «що робити, якщо друг образив молодшого учня» або «як вчинити, коли знайдено чужий зошит» показали, наскільки діти здатні розмежовувати власні інтереси та суспільно прийняті моральні орієнтири.

Узагальнені результати розподілу учнів за рівнями сформованості моральних цінностей подано на рис. 2.1.

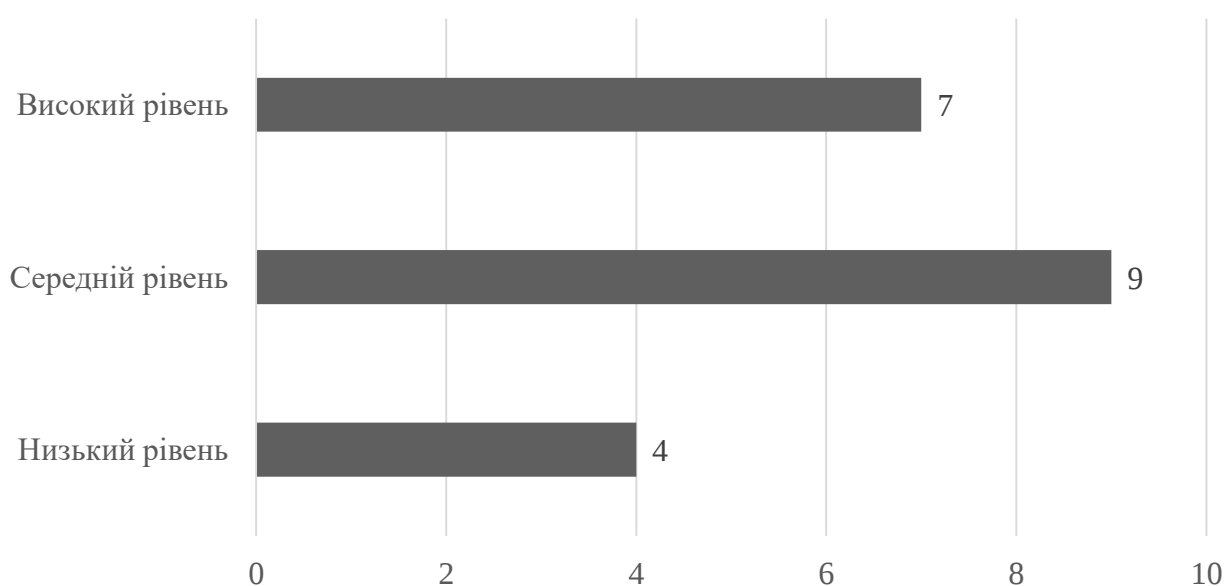

Рис. 2.1 – Розподіл учнів за рівнями сформованості моральних цінностей за методикою «Що таке добре і що таке погано?» (n = 20)

Як видно з рис. 2.1, результати розподілу учнів за рівнями сформованості когнітивного критерію моральних цінностей демонструють достатню варіативність, що засвідчило неоднорідність рівня їх засвоєння у вибірці.

Зокрема, 7 учнів (35%) продемонстрували високий рівень сформованості моральних уявлень, що виявлялося у виборі соціально схвалюваних дій, умінні аргументувати власні рішення й усвідомленні значущості моральних правил у щоденному житті. Ця група характеризувалася стійким орієнтуванням на норми добра, здатністю адекватно оцінювати як власні, так і чужі вчинки, а також вираженою схильністю до емпатії.

Найчисленнішою виявилася група учнів із середнім рівнем – 9 осіб (45%). Вони добре знали основні моральні норми та здебільшого обирали правильні варіанти відповідей, однак у частині випадків їхні рішення залишалися ситуативними та залежними від зовнішніх обставин. Це вказує на те, що знання норм ще не набули характеру стійких переконань, а поведінкові реакції не завжди супроводжуються внутрішнім усвідомленням.

Разом із тим, 4 учні (20%) засвідчили низький рівень сформованості когнітивного критерію моральних цінностей. Для них були характерними відповіді, що свідчили про ігнорування або уникання моральних норм, труднощі у співвіднесенні власних інтересів із суспільно значущими цінностями. В цій групі домінували егоцентричні установки та недостатня готовність брати на себе відповідальність у проблемних ситуаціях.

Отримані дані засвідчили, що більшість здобувачів початкової освіти перебувають на середньому рівні розвитку когнітивного компонента моральних цінностей. Це підтверджує потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі, спрямованому на зміцнення моральних переконань і формування стійкої мотивації до дотримання соціально схвалюваних норм поведінки.

Для діагностики емоційно-ціннісного критерію системи моральних цінностей було використано методики «Закінчи речення» та «Незакінчені розповіді», спрямовані на виявлення ставлення учнів до моральних норм, здатності до співпереживання, гуманності й емпатії. Обидві методики

дозволили оцінити не лише знання правил, а й глибину їх емоційного прийняття та готовність орієнтуватися на гуманістичні цінності у повсякденних ситуаціях.

Під час роботи над завданнями методики «Закінчи речення» здобувачі завершували незавершені висловлювання, що стосувалися допомоги друзям, відповідальності, турботи про тварин і ставлення до людей з особливими потребами. Отримані результати узагальнено подано на рис. 2.2.

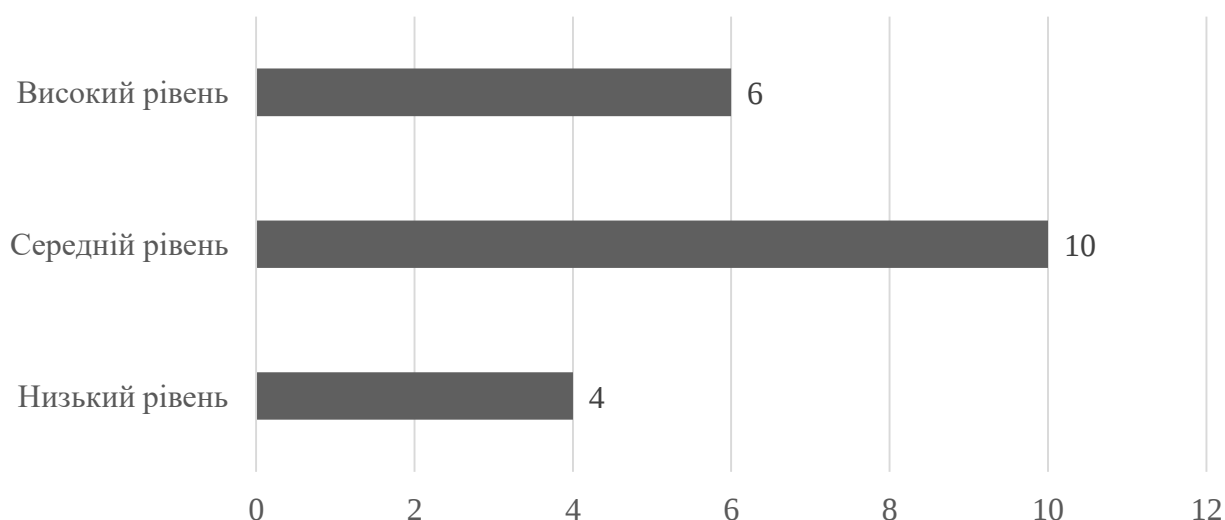

Рис. 2.2 – Розподіл учнів за рівнями сформованості емоційно-ціннісного критерію системи моральних цінностей за методикою «Закінчи речення»
(n = 20)

Аналіз відповідей показав, що 6 учнів (30%) продемонстрували високий рівень сформованості моральних цінностей – їхні відповіді відображали чуйність, щирість і готовність до допомоги незалежно від умов. Найбільша група – 10 учнів (50%) – виявила середній рівень: у більшості випадків вони орієнтувалися на моральні норми, однак їхня готовність до співпереживання мала вибіркового характеру і залежала від зовнішніх факторів. Ще 4 учні (20%) показали низький рівень: у їхніх відповідях простежувалася байдужість, уникання допомоги або егоцентричні установки.

З метою уточнення характеру емпатійних проявів було використано методику «Незакінчені розповіді», яка дозволила простежити, на користь кого

здобувачі початкової освіти розв'язують моральні конфлікти та які емоції вони при цьому переживають. Розподіл результатів наведено на рис. 2.3.

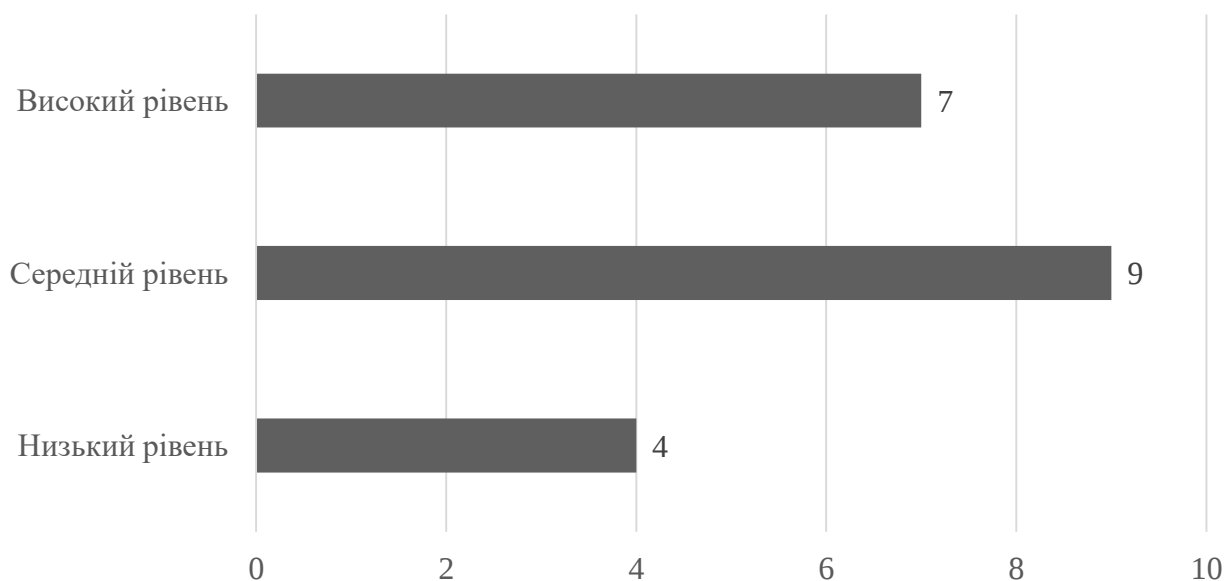

Рис. 2.3 – Розподіл учнів за рівнями сформованості емоційно-ціннісного критерію морального розвитку за методикою «Незакінчені розповіді» (n = 20)

Зокрема, 7 учнів (35%) стійко орієнтувалися на гуманістичний тип емпатії – вони послідовно співчували персонажам, висловлювали готовність допомогти, наводили аргументи на користь доброти й милосердя. Найчисленнішою була група з нестійкою емпатією – 9 учнів (45%). Їхні відповіді відрізнялися суперечливістю: у деяких випадках вони ототожнювали себе з постраждалим героєм і виявляли співпереживання, проте в інших уникали відповідальності або пояснювали дії винуватця. 4 учні (20%) засвідчили низький рівень емпатії – вони або не виявляли співчуття, або демонстрували байдужість до переживань інших.

Отримані результати свідчать, що більшість здобувачів початкової освіти перебуває на середньому рівні розвитку емоційно-ціннісної сфери. На це вказує вибіркковість їхніх емпатійних реакцій і ситуативність проявів доброзичливості. Водночас близько третини дітей демонструють стійкі гуманістичні орієнтації, що створює позитивний потенціал для подальшого розвитку моральних якостей. Наявність групи з низьким рівнем емпатії підкреслює необхідність

цілеспрямованої педагогічної роботи, спрямованої на формування стійких навичок співпереживання, милосердя та відповідального ставлення до інших.

Завершальним етапом діагностики став аналіз результатів методики «Діагностика ставлення до життєвих цінностей», що дозволив оцінити рівень сформованості поведінкового критерію системи моральних цінностей. Завдання передбачало вибір п'яти найбільш значущих тверджень із десяти запропонованих, що відображали як гуманістично орієнтовані, так і егоцентричні чи матеріалістичні цінності. Позитивними вважалися такі відповіді: «бути людиною, яку люблять», «мати вірного друга», «мені важливе здоров'я батьків», «мати добре серце», «вміти співчувати та допомагати іншим людям». До негативних віднесено вибір тверджень, що підкреслюють перевагу матеріальних благ чи влади над іншими (наприклад, «мати багато грошей», «мати найсучасніший комп'ютер», «мати багато слуг і розпоряджатися ними»).

Результати розподілу учнів за рівнями сформованості поведінкового критерію подано на рис. 2.4.

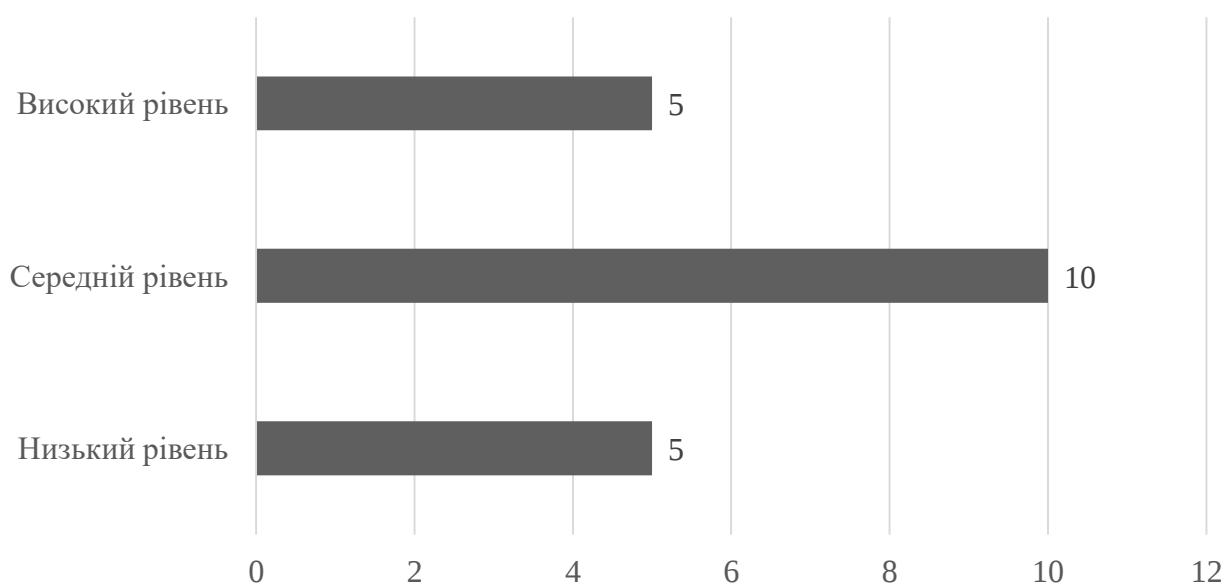

Рис. 2.4 – Розподіл учнів за рівнями сформованості поведінкового критерію системи моральних цінностей за методикою «Діагностика ставлення до життєвих цінностей» (n = 20)

Аналіз відповідей показав, що 5 учнів (25 %) обрали усі п'ять позитивних тверджень, що свідчить про високий рівень сформованості моральних цінностей. Вони орієнтуються на гуманність, надають перевагу дружбі, любові, доброті та відповідальності в стосунках з іншими. Найбільшою виявилася група з середнім рівнем – 10 школярів (50 %). Вони відзначали значення більшості моральних орієнтирів, проте допускали вибір одного чи двох егоцентричних або матеріалістичних варіантів, що свідчить про вибірковість у практичному застосуванні моральних норм. Ще 5 учнів (25 %) показали низький рівень сформованості: у їхніх відповідях переважали матеріальні чи статусні цінності, тоді як гуманістичні орієнтації мали другорядне значення.

Таким чином, результати констатувального етапу дослідження показали, що значна частина здобувачів початкової освіти вже має певний потенціал для формування стійкої та правильної системи моральних цінностей. Проте цей потенціал у більшості випадків не є достатньо стійким і виявляється радше у ситуативних формах, ніж у внутрішньо закріплених переконаннях. Найбільша група діагностованих учнів перебуває на середньому рівні розвитку системи моральних цінностей, адже має базові знання та часткову готовність до співпереживання і відповідальної поведінки, однак ще потребує систематичного педагогічного підкріплення для переходу на вищий рівень.

Разом із тим, позитивним моментом є наявність учнів, які вже на констатувальному етапі продемонстрували високий рівень сформованості моральних цінностей. Вони демонструють емпатійність, чесність і готовність допомагати іншим. Водночас результати засвідчили й наявність групи здобувачів із низьким рівнем сформованості системи моральних цінностей. Для них характерні егоцентричні установки, орієнтація на матеріальні або статусні блага, уникання відповідальності й недостатня здатність до співпереживання. Така тенденція підкреслює актуальність цілеспрямованої роботи вчителя, спрямованої на поступову переорієнтацію цих учнів від матеріальних і егоцентричних цінностей до морально-гуманістичних орієнтирів.

Отже, загальна картина сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти має суперечливий характер: поряд із позитивними прикладами стійкої моральної поведінки спостерігається вибірковість і нестійкість у дотриманні моральних норм. Це обґрунтовує необхідність системної педагогічної підтримки та підтверджує доцільність упровадження спеціальних методик, зокрема кейс-технологій, здатних забезпечити ефективний розвиток моральної сфери учнів.

2.2 Розробка та впровадження системи кейсів у освітній процес початкової школи

Впровадження кейс-технології у початковій школі було спрямовано на створення педагогічних умов, у яких моральні цінності набувають для дітей не лише теоретичного, а й практичного значення. Особливість цих технологій полягала в тому, що учні ставали активними учасниками змодельованих ситуацій, де від них вимагалось не просто знати моральні норми, а й застосовувати їх у конкретних життєвих обставинах. Таким чином, діти вчилися приймати рішення, аргументувати власні позиції, контролювати свою та оцінювати поведінку інших з огляду на загальноприйняті моральні принципи.

Система кейс-уроків була розроблена на основі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (4 клас, підручник за редакцією О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко). До неї увійшли чотири заняття, кожне з яких було спрямоване на формування певної групи моральних цінностей: відповідальності, дружби та сміливості (урок-кейс 1 «Як людина освоює космос?»); співчуття, гуманності та вміння прощати (урок-кейс 2 «Життя в долонях»); відповідальності та взаємодопомоги у кризових ситуаціях (урок-кейс 3 «Чи може енергія заподіяти шкоду?»); чесності, вірності й вміння підтримувати друзів (урок-кейс 4 «Якими мають бути друзі?»). Програма цих занять міститься у Додатку Е, де подано розгорнуті сценарії всіх чотирьох уроків.

Перше заняття було спрямоване на розвиток у дітей розуміння значення моральних якостей у колективній діяльності. Учитель розпочав урок із мотиваційної бесіди, де учні «перетворилися» на космонавтів, що готуються до польоту.

На етапі опису кейсу діти уважно слухали запропоновані проблемні ситуації (хвороба члена екіпажу, обмежений вибір речей, помилка космонавта під час польоту, втрата зв'язку з Центром управління тощо). Кожна з них викликала жваву реакцію: учні одразу намагалися пропонувати варіанти вирішення проблеми, сперечалися, ділилися власними асоціаціями.

У груповій роботі здобувачі початкової освіти активно обговорювали, які риси потрібні справжньому космонавту. Найчастіше називалися «сміливість», «відповідальність», «дружба» та «чесність». Під час вибору п'яти найнеобхідніших речей на борт діти розділилися на думках: одні вважали, що найважливішими є вода та їжа, інші обирали аптечку й прилади зв'язку, ще хтось наполягав на прапорі України як символі єдності. Це завдання виявило не лише рівень обізнаності учнів, а й активувало їхнє вміння аргументувати власну позицію.

Здатність підтримати товариша, який помилився, учні пояснювали по-різному. Дехто стверджував, що «його треба навчити, щоб більше не помилявся», інші підкреслювали, що «допомогти – це значить врятувати всю команду». У ситуації з відсутністю зв'язку більшість дітей наголосили на необхідності колективного рішення, хоча були й ті, хто вважав, що «капітан повинен вирішувати сам».

Презентуючи свої рішення, учні акцентували увагу на важливості командної роботи та відповідальності кожного за успіх польоту. В обговоренні прозвучала думка: «Якщо один не допоможе іншому – ми всі не зможемо повернутися». Таким чином, діти усвідомили, що моральні цінності не менш важливі, ніж технічні знання чи обладнання.

У підсумку діти дійшли висновку, що справжній космонавт повинен бути не тільки сміливим і сильним, а й добрим, чесним і готовим допомогти

товаришу. Відповідаючи на запитання вчителя «Яка якість є найважливішою для космонавта?», більшість назвали «відповідальність», пояснюючи, що від неї залежить життя всієї команди.

Домашні завдання також мали виховний характер і дозволяли учням перенести досвід морального вибору у власне життя. Частина учнів писала короткі «щоденники космонавтів», де описували труднощі польоту та ті моральні цінності, які допомогли врятувати команду. У більшості текстів головною рисою виступала дружба й взаємодопомога: «Мій товариш загубив інструмент, і я допоміг йому знайти, бо від цього залежав успіх польоту». Інші учні обрали відомих космонавтів (Ніла Армстронга, Леоніда Каденюка) та досліджували, які якості допомогли їм стати героями. Тут школярі особливо підкреслювали сміливість і готовність ризикувати заради інших. Декілька дітей виконали творче завдання – намалювали п'ять речей, без яких екіпаж не міг би вижити. У малюнках переважали вода, їжа, аптечка, але були й символічні елементи: прапор України, книжка «щоб було що читати в космосі».

Друге заняття в системі кейсів було зосереджене на розвитку в здобувачів початкової освіти вміння співпереживати, виявляти гуманність і готовність прощати помилки інших. Основою стала історія з твору Пітера Брауна, де робот Роз дбає про маленьке гусенятко. Цей сюжет дозволив педагогічно поєднати художній образ із моральною дилемою, що зробило урок емоційно насиченим та максимально наближеним до дитячого життєвого досвіду.

Мотиваційна частина уроку розпочалася із запитання вчителя: «Чи завжди ми можемо передбачити наслідки своїх вчинків? І чи легко пробачити, коли друг помиляється?» Це одразу налаштувало дітей на роздуми про особисту відповідальність і водночас створило емоційний місток до прочитаного оповідання. Учні активно висловлювали власні думки: одні відповідали, що «легко пробачити, якщо друг ненавмисно зробив помилку», інші зізнавалися, що «іноді важко пробачати, бо образа залишається». Такий початок допоміг виявити попередні установки дітей і створити основу для подальшої моральної дискусії.

На етапі опису кейсу дітям було запропоновано уявити, що вони самі знайшли маленьке гусенятко в лісі й вирішили про нього піклуватися. Проблемні ситуації викликали жваву реакцію. Учні відразу почали активно пропонувати варіанти поведінки, сперечалися, ділилися власними досвідом догляду за домашніми тваринами. Дехто розповідав, що вдома має kota чи собаку, і наголошував: «Якщо ми вирішили піклуватися, то мусимо відповідати за життя тварини». Інші визнавали, що «деколи хочеться гратися самому, а не годувати когось», проте все одно погоджувалися, що залишити слабшого напризволяще – неправильно.

Особливо емоційно діти реагували на ситуацію з котом, що загрожував пташці. Частина здобувачів пропонувала сховати гусеня, інші – прогнати kota, а хтось навіть висловив думку: «Може, kota теж треба пожаліти, бо він голодний». Це показало, що учні здатні виходити за межі очевидного сюжету та розглядати проблему з різних сторін, зважаючи як потреби жертви, так і можливі причини поведінки іншого героя твору.

Групова робота була надзвичайно активною. Кожна група отримала завдання: визначити головні моральні цінності, яким присвячено художній твір, скласти план догляду за гусеням, обговорити конфлікт між дітьми та вирішити, як правильно вчинити з другом, який помилився. Діти охоче бралися за обговорення, іноді навіть голосно сперечалися. У багатьох випадках позиції розділилися: одні вважали, що «забув – отже, маєш відповідати», інші наполягали на тому, що «якщо друг забув, треба допомогти йому, а не сварити». Це стало важливим моментом, адже саме в процесі дискусії діти усвідомлювали, що підтримка та прощення зміцнюють дружбу, тоді як покарання може призвести до конфлікту й втрати довіри.

Під час складання плану догляду за гусеням діти демонстрували високий рівень креативності: пропонували чергування, годування за розкладом, облаштування місця для сну, навіть «створення команди порятунку» для випадків небезпеки. Це свідчило, що завдання не лише закріпило знання, але й стимулювало організаційні навички та командну співпрацю.

Презентуючи результати роботи, групи робили акцент на важливості співчуття, дружби та готовності допомогти. У відповідях часто звучали фрази: «Без друзів гусеня не виживе», «Ми всі разом відповідаємо за нього», «Прощення робить нас сильнішими». У ході обговорення вчитель підкреслював, що ці риси однаково важливі не лише для ставлення до тварин, а й для взаємин між людьми. Діти активно кивали, додаючи власні приклади з життя: «Я пробачив брата, коли він зламав мою іграшку», «Коли я впав, друзі підняли мене й не сміялися».

Рефлексивна частина уроку виявилася надзвичайно продуктивною. Відповідаючи на запитання «Чи легко пробачити того, хто помилився?», більшість учнів зізнавалися, що це нелегко, але «якщо пробачиш, то друг залишиться поруч». На запитання «Чи можна ці правила застосувати у вашому житті?» діти навели приклади із шкільних ситуацій: «Коли посварилися на перерві, ми все одно залишилися друзями», «Я допоміг однокласнику з домашнім завданням, хоча він колись мене образив». Це свідчить, що урок мав не лише навчальний, а й виховний ефект, спрямований на формування реальних моделей поведінки.

Особливу увагу привернуло домашнє завдання. Учні із задоволенням обирали між створенням коміксу, написанням листа від імені гусеняти або веденням щоденника добрих вчинків. Уже наступного тижня кілька дітей принесли малюнки, де зображали пригоди Роз і гусеняти, додаючи власні вигадані сюжети. Це показало, що завдання було не лише формальним продовженням уроку, а стало мотиватором для творчої діяльності.

Отже, другий кейс-урок дав можливість учням на практиці засвоїти важливість співчуття, прощення й гуманного ставлення до живого. Виконання завдань сприяло розвитку в дітей уміння бачити у вчинках не лише власну вигоду, а й відповідальність перед іншими. Саме в цьому проявився виховний потенціал кейс-технології: вона змушує учня не просто відповідати «правильно», а проживати ситуацію, відчувати емоційні наслідки та знаходити рішення, які відповідають цінностям доброти й дружби.

Третє заняття з розробленої системи кейсів було присвячене усвідомленню подвійної природи енергії – її користі та небезпеки. Воно мало на меті сформувані в дітей відповідальне ставлення до власної поведінки в критичних обставинах, навчити їх орієнтуватися в умовах стихійних явищ і, що найважливіше, – розвивати моральні цінності взаємодопомоги, сміливості та співчуття. Саме цей урок продемонстрував, наскільки кейс-технологія здатна інтегрувати навчальний зміст із виховним, поєднуючи знання з природознавства із формуванням емоційно-ціннісної сфери.

Мотиваційний етап уроку почався з бесіди про силу природи. Учитель звернув увагу учнів на те, що вітер, блискавка чи ураган є проявами енергії, яку людина використовує в побуті та техніці, але іноді вона стає загрозливою. Питання «Що робити, коли гроза чи буря застать нас зненацька?» викликало миттєвий відгук у дітей – більшість почали згадувати власні історії: як «гроза налякала під час канікул», як «дерево впало після сильного вітру». Таким чином, відразу було досягнуто емоційного залучення, що налаштувало учнів на активну участь у роботі.

На етапі опису кейсу школярям запропонували змодельовану ситуацію: клас вирушив у похід, але раптово почався сильний вітер, з'явилися ознаки урагану. Учитель послідовно додавав проблемні епізоди: блискавка влучила в дерево, один із друзів злякався й не знає, що робити, хтось вирішив утекти самотійно, на дорозі зустрілася маленька тварина, якій загрожує небезпека. Таке поступове ускладнення подій тримало увагу дітей і дозволяло побачити, як у надзвичайних ситуаціях виникає необхідність робити моральний вибір. У класі знову запанувала жвава атмосфера: одні одразу вигукували «треба ховатися!», інші – «рятувати кота!», ще хтось обурювався тим, що «не можна залишати друга самого». Це свідчило про те, що діти емоційно проживали запропонований сюжет.

Найбільш продуктивною стала групова робота. Учні об'єдналися в команди й отримали завдання: скласти правила поведінки під час урагану чи блискавки, визначити найважливіші моральні цінності для такої ситуації,

розіграти коротку сценку та обговорити дилему «особисті речі чи допомога товаришу». Групи активно дискутували: одна наполягала, що «в першу чергу треба рятувати життя, а речі завжди можна замінити», інша намагалася довести, що «якщо втратимо їжу чи воду – теж буде небезпечно». Діти розділилися в поглядах, але саме завдяки цьому дискусія стала більш осмисленою: учні вчилися слухати одне одного, порівнювати аргументи та доходити спільного висновку.

Серед якостей, які називали учні, найчастіше звучали «спокій», «відповідальність» і «сміливість». Один із школярів сказав: «Якщо всі почнуть бігати й кричати, ніхто нікого не врятує». Інший додав: «Справжня відвага – це коли допомагаєш іншому, навіть якщо сам боїшся». Такі висловлювання свідчать про зростання усвідомлення морального сенсу вчинків. У сценках діти демонстрували, як можна заспокоїти наляканого друга чи підняти товариша, який упав, залишивши рюкзак із речами. Емоційність виконання була високою: навіть ті учні, які зазвичай менш активні, прагнули взяти участь у драматизації, що підтверджує ефективність рольових форм роботи у формуванні ціннісних орієнтацій.

Презентація результатів показала, що діти засвоїли ключову ідею: у кризових ситуаціях важливіше не матеріальні речі, а взаємодопомога та підтримка. Групи представляли свої плакати з правилами безпеки: «Не панікуй», «Тримайся разом», «Допоможи другові», «Шукай безпечне місце». Учитель звернув увагу на те, що знання правил безпеки поєднувалося з акцентом на моральних якостях – і саме цей симбіоз забезпечує здатність протистояти стихії. Діти визнали: «Без правил ми не знаємо, що робити, а без друзів ми не впораємося».

Рефлексивна частина уроку підтвердила виховний ефект кейс-технології. На запитання «Чи легко допомогти іншому, коли самому страшно?» учні відповідали по-різному: одні чесно визнавали, що це «важко, але треба», інші наголошували, що «разом не так страшно». Коли ж ішлося про те, чи завжди потрібно рятувати речі, клас майже одностайно дійшов висновку: «Речі можна

купити знову, а життя друга – ні». Це означає, що діти не лише відтворили засвоєні моральні норми, а й змогли емоційно прожити ситуацію вибору, зробивши власний висновок.

Домашні завдання також мали творчий і виховний характер. Учні обирали між плакатами про правила безпеки, невеликими оповіданнями чи малюнками-серіями. Уже на наступному уроці багато дітей принесли роботи, де показували, як клас пережив бурю чи грозу. Цікаво, що у більшості історій акцент робився не на стихії, а на дружбі й взаємній підтримці. Це демонструє, що учні засвоїли головний меседж: моральні цінності стають вирішальними навіть у найнебезпечніших обставинах.

Таким чином, третій урок-кейс підтвердив, що використання змодельованих кризових ситуацій має потужний виховний потенціал. Учні навчалися діяти в умовах ризику, але водночас відкривали для себе значення спокою, сміливості та взаємодопомоги. Знання правил безпеки поєдналося з моральними орієнтирами, що зробило заняття комплексним і результативним. Діти засвоїли інформацію про природні явища й зрозуміли: головне – залишатися людьми, які готові підтримати одне одного.

Четверте заняття системи кейсів було присвячене темі дружби як базової моральної цінності, що визначає характер міжособистісних стосунків у дитячому колективі. Мета уроку полягала не лише у формуванні знань про якості справжнього друга, а й у розвитку здатності дітей оцінювати власну поведінку та вчинки однолітків крізь призму доброти, поваги та щирості. Цей кейс став підсумковим у серії, адже він поєднав попередні напрацювання (відповідальність, співчуття, взаємодопомогу) у практичному осмисленні поняття «справжня дружба».

Мотиваційна частина уроку розпочалася з короткої бесіди про друзів. Учитель поставив запитання: «Хто для вас справжній друг?», «Чи завжди легко бути другом?» Відповіді дітей показали різноманітність їхніх уявлень: одні відразу говорили про допомогу у важкі хвилини, інші згадували веселі ігри, спільні секрети чи підтримку під час контрольних. Такі щирі висловлювання

створили емоційну атмосферу довіри й залученості, що сприяло подальшій роботі.

Проблемна ситуація, подана у форматі кейсу, ґрунтувалася на знайомому для дітей сюжеті про «квітку-дружби», яку створювали однокласники. Учитель описав кілька епізодів: один учень образився, що його не внесли на пелюстку квітки; інший наполягав, що друг має завжди допомагати, навіть якщо самому важко; хтось випадково зламав іграшку товариша; ще один відмовився допомогти зашити гудзик, пояснивши, що «це чужі проблеми»; дівчинку висміяли за те, що вона вирішила допомогти однокласнику із задачею. Ці ситуації викликали жваву реакцію: діти почали ділитися власними історіями – «я теж колись не потрапив у гру» або «мені було прикро, коли сміялися». Таким чином, проблемні кейси стали для учнів дзеркалом їхнього власного досвіду.

Найважливішим етапом стала групова робота. Кожна команда отримала завдання визначити риси справжнього друга, обговорити подані ситуації та знайти шляхи їх розв'язання. Діти називали найрізноманітніші якості: чесність, вірність, доброту, підтримку, вміння пробачати. В одній групі навіть виникла дискусія про те, чи може друг зберігати секрет, якщо він небезпечний: «Справжній друг не повинен видавати секрети», – сказав один учень. Інший заперечив: «А якщо це щось погане? Тоді треба сказати дорослим». Таке обговорення свідчило, що діти вже вміють співвідносити дружбу з відповідальністю.

Під час розігрування сценок учні демонстрували, як можна вирішити конфлікт. В одній групі показали, як діти миряться після випадково зламаної іграшки: спочатку герой засмутився, але друг вибачився й запропонував полагодити річ. У другій групі інсценізували момент, коли однокласниця допомагає вирішити задачу, а інші сміються: сценка завершилася тим, що клас підтримав дівчинку, визнавши, що допомагати – це ознака справжньої дружби. У процесі виконання цих завдань здобувачі початкової освіти проговорювали моральні норми й емоційно проживали їх, що надзвичайно важливо.

Презентація рішень дала змогу підсумувати основні висновки: справжня дружба неможлива без довіри, чесності та взаємної підтримки. Учні склали плакат «Правила справжньої дружби», на якому у вигляді квітки було написано: «Бути чесним», «Пробачати», «Не залишати друга у біді», «Допомагати», «Поважати». Декілька дітей підкреслили, що дружба – це завжди двосторонній процес: «Не можна лише вимагати допомоги, треба й самому допомагати».

Відповідаючи на питання «Чи легко пробачити друга?», здобувачі говорили про власні труднощі: «Спочатку важко, але потім стає легше, бо ти розумієш, що дружба дорожча». На запитання «Яку пораду ви б дали молодшим дітям?» пролунали такі висловлювання: «Не смійся з друга, якщо він щось не вміє», «Завжди допомагай, навіть якщо не хочеш», «Пам'ятай, що справжній друг – це назавжди».

Домашні завдання також підсилювали практичний і виховний аспект. Частина учнів намалювала власні «квіти дружби», інші написали короткі історії про те, як допомагали товаришеві. У творах простежувалися щирі дитячі почуття: одна дівчинка описала, як підтримувала подругу, що хвилювалася перед виступом, інший хлопчик згадав, як допомагав другові відшукати загублений ключ.

Четвертий урок-кейс надав дітям можливість не лише усвідомити важливість чесності, доброти й поваги, а й закріпити їх у конкретних діях і висловлюваннях. Завдяки інтеграції навчального матеріалу з виховними ситуаціями школярі отримали досвід морального вибору в знайомих для них соціальних обставинах. Це підтвердило ефективність кейс-технології як інструмента формування моральних цінностей у молодшому шкільному віці, адже саме в таких умовах знання перетворюються на реальні переконання та практичні вміння будувати гармонійні стосунки з однолітками.

Підсумовуючи результати впровадження системи кейс-уроків у початковій школі, можна стверджувати, що запропонована методика продемонструвала високу ефективність у формуванні моральних цінностей

здобувачів початкової освіти. Завдяки поєднанню навчального змісту з морально-ціннісними орієнтирами учні засвоїли знання з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» і отримали можливість проживати змодельовані життєві ситуації, приймати рішення, аргументувати власну позицію, бачити можливі наслідки вибору. Кожен урок акцентував на окремій групі моральних якостей – від відповідальності та сміливості до співчуття, взаємодопомоги і дружби, що забезпечило комплексний виховний вплив.

Важливо, що учні не залишалися пасивними спостерігачами, а ставали активними учасниками освітнього процесу: вони дискутували, працювали в групах, розігрували сценки, створювали власні твори та малюнки. Це сприяло формуванню емоційної залученості, перетворювало теоретичні знання у стійкі переконання. Практичне значення мало і виконання домашніх завдань, за допомогою яких здобувач початкової освіти закріплювали отримані моральні орієнтири на власному досвіді. Отже, формувальний етап експерименту показав, що систематичне застосування кейс-технологій створює сприятливі умови для розвитку моральних цінностей учнів початкової школи.

2.3 Аналіз та інтерпретація результатів експерименту

Перевірка ефективності впровадженої системи кейс-уроків здійснювалася на контрольному етапі експерименту шляхом повторного використання комплексу діагностичних методик. Одним із ключових інструментів стала методика «Що таке добре і що таке погано?», спрямована на оцінку когнітивного критерію системи моральних цінностей. Вона дозволила виявити рівень знань і розуміння учнями моральних норм, а також здатність орієнтуватися у повсякденних ситуаціях морального вибору.

Учням, як і на констатувальному етапі, було запропоновано десять життєвих ситуацій із чотирма можливими варіантами поведінки. Вибір соціально схвалюваної відповіді свідчив про сформованість моральних уявлень, тоді як аргументація дозволяла виявити глибину усвідомлення значення моральних правил.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного зрізів засвідчив виражену позитивну динаміку у розвитку когнітивного критерію системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Узагальнені результати розподілу школярів за рівнями сформованості відображено на рис. 2.5.

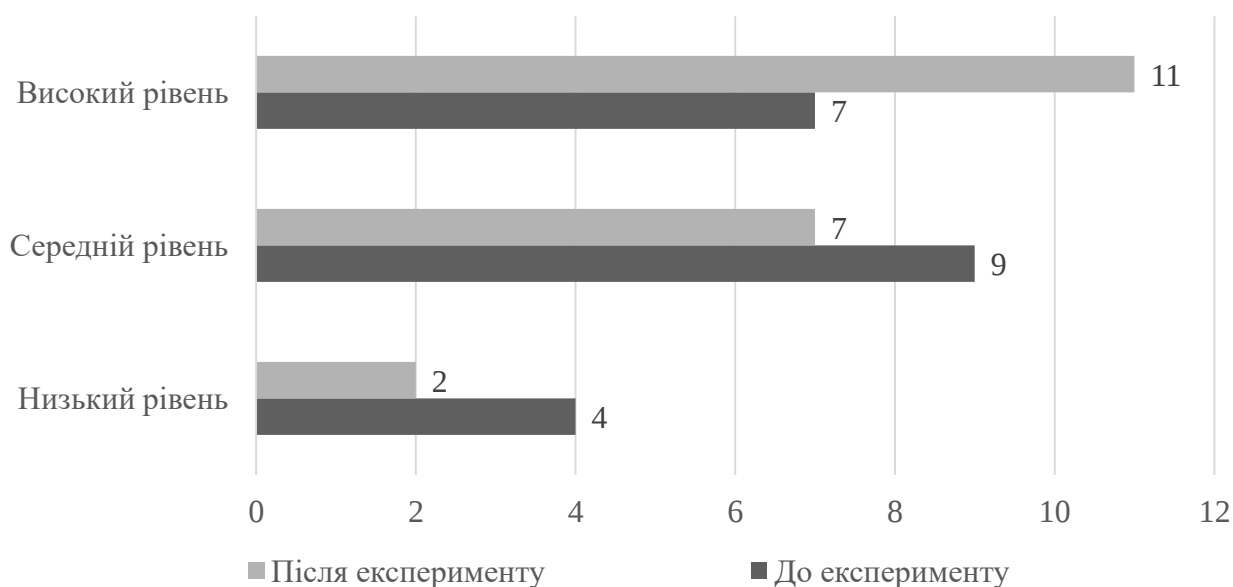

Рис. 2.5 – Динаміка рівнів сформованості системи моральних цінностей за методикою «Що таке добре і що таке погано?»
(до та після експерименту, n = 20)

Якщо на констатувальному етапі високий рівень продемонстрували 7 учнів (35%), то після завершення формувального впливу таких стало 11 осіб (55%). Ці діти не лише обирали правильні варіанти дій, а й аргументували свої відповіді, виходячи з позицій гуманізму та суспільної користі. Вони демонстрували вміння розмежовувати власні інтереси та морально-ціннісні орієнтири, наводили приклади з життя, виявляли готовність оцінювати не лише свою, а й чужу поведінку.

Кількість учнів із середнім рівнем зменшилася з 9 осіб (45%) до 7 (35%). Це свідчить про те, що частина школярів, які раніше демонстрували ситуативне застосування норм, змогли перейти на вищий рівень, набувши більш стійких переконань. У їхніх відповідях частіше з'являлися аргументи, пов'язані з

відповідальністю та справедливістю, хоча в окремих випадках ще зберігалася залежність від зовнішніх умов.

Особливо показовим є зменшення групи з низьким рівнем із 4 учнів (20%) до 2 (10%). Це свідчить про поступове подолання егоцентричних установок, властивих частині учнів на початковому етапі дослідження. Якщо раніше вони уникали моральної відповідальності або віддавали перевагу власним інтересам, то після серії кейс-уроків у відповідях з'явилися елементи орієнтації на колективні цінності та готовності співпереживати іншим.

Таким чином, результати за методикою «Що таке добре і що таке погано?» підтвердили позитивний вплив авторської системи уроків на розвиток когнітивного компонента моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Зростання кількості учнів із високим рівнем і зменшення частки дітей із низьким рівнем свідчать про те, що кейс-технології сприяли переходу від ситуативного засвоєння моральних правил до усвідомленого прийняття їх як особистих переконань. Це створює основу для подальшого формування стійкої моральної поведінки та відповідального ставлення до власних учинків.

Для діагностики емоційно-ціннісного критерію системи моральних цінностей на контрольному етапі були повторно застосовані методики «Закінчи речення» та «Незакінчені розповіді». Вони дозволили оцінити зміни у ставленні учнів до моральних норм, рівень емпатійності та готовність орієнтуватися на гуманістичні цінності у повсякденних ситуаціях. Повторна діагностика засвідчила наявність позитивної динаміки у розвитку чуйності, співпереживання та здатності до моральної рефлексії (рис. 2.6).

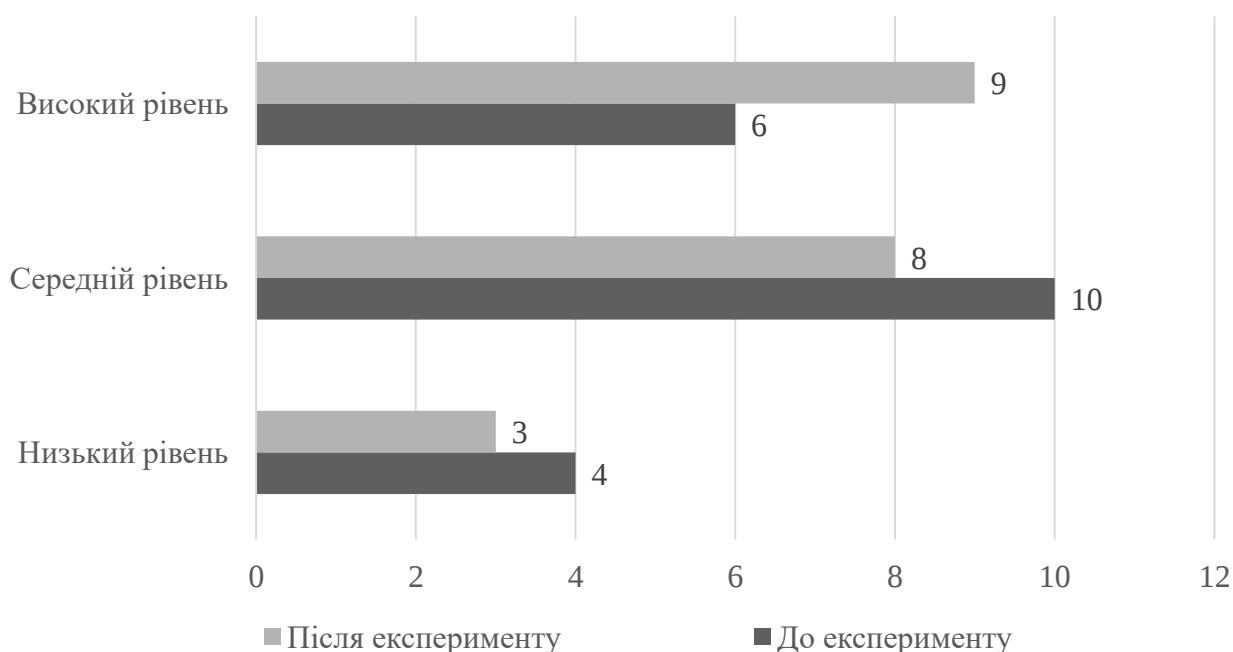

Рис. 2.6 – Динаміка рівнів сформованості моральних цінностей за методикою «Закінчи речення» (до та після експерименту, $n = 20$)

Порівняння результатів методики «Закінчи речення» показало, що кількість учнів із високим рівнем сформованості емоційно-ціннісного компонента зросла з 6 осіб (30%) до 9 (45%). У їхніх відповідях значно частіше простежувалася готовність допомогти незалежно від власних інтересів, вони виявляли щирість, доброзичливість і схильність до співпереживання. Учні наводили приклади не лише з уявних ситуацій, а й із власного життя, демонструючи глибше усвідомлення значення моральних норм.

Група із середнім рівнем зменшилася з 10 осіб (50%) до 8 (40%). Це свідчить про те, що частина учнів подолала вибірковість емпатійних реакцій і перейшла на вищий щабель морального розвитку. Проте для цієї групи ще зберігалася певна залежність від зовнішніх обставин: у складних або неоднозначних випадках вони могли вагатися, проте вже частіше обирали гуманістичні орієнтири.

Особливо показовим є зменшення групи з низьким рівнем із 4 учнів (20%) до 3 (15%). У відповідях цих дітей, порівняно з констатувальним зрізом, з'явилися елементи готовності до допомоги, хоча прояви егоцентричних

установок і байдужості ще зберігалися. Це демонструє, що навіть у цієї категорії відбулося певне зрушення у напрямку формування емпатії.

Аналогічні зміни були зафіксовані за методикою «Незакінчені розповіді». Кількість учнів, які стійко орієнтувалися на гуманістичний тип емпатії, зросла з 7 осіб (35%) до 10 (50%). Вони не лише співчували персонажам розповідей, а й аргументували свої рішення з позицій доброти, відповідальності та справедливості. Група зі змішаною, нестійкою емпатією зменшилася з 9 учнів (45%) до 7 (35%), що підтверджує зростання усвідомленості у прийнятті моральних рішень. Група з низьким рівнем скоротилася з 4 (20%) до 3 (15%), що свідчить про поступове подолання байдужості та егоцентризму (рис. 2.7).

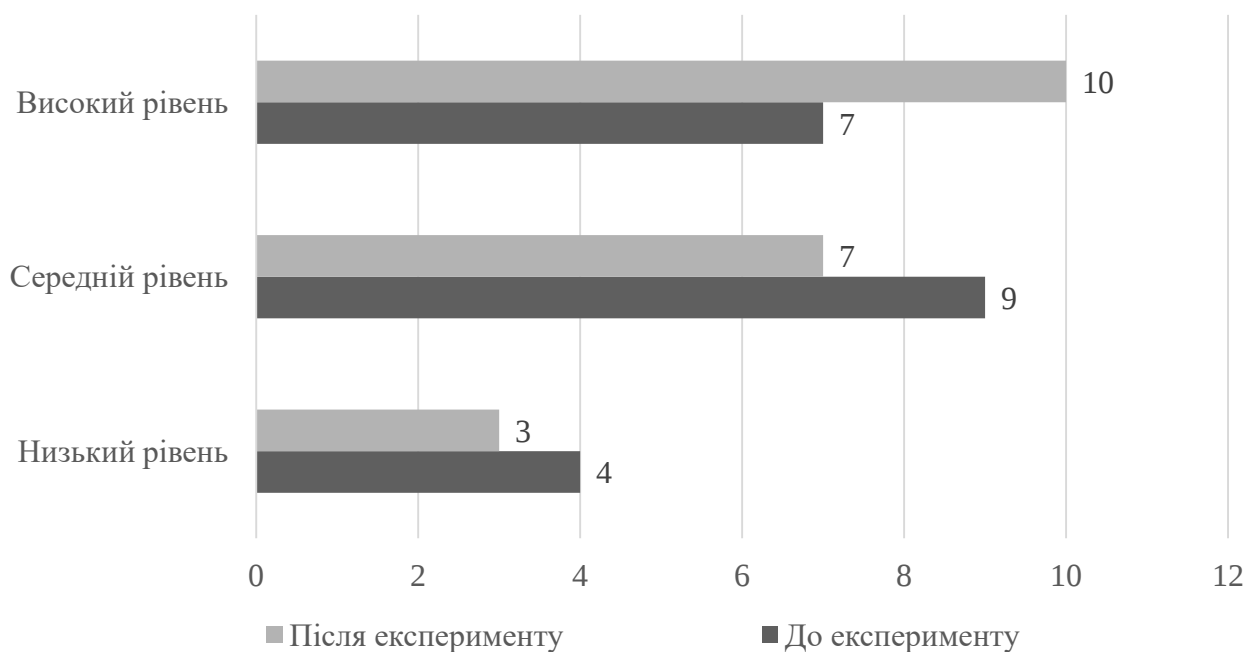

Рис. 2.7 – Динаміка рівнів сформованості системи моральних цінностей за методикою «Незакінчені розповіді» (до та після експерименту, n = 20)

Порівняльний аналіз результатів двох методик підтверджує позитивний вплив упроваджених кейс-уроків на розвиток емоційно-ціннісного критерію системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Учні стали частіше орієнтуватися на гуманістичні цінності, проявляти емпатію та готовність

допомагати іншим навіть у ситуаціях, де власна вигода чи байдужість здавалися простішим вибором.

Таким чином, можна зробити висновок, що систематичне використання кейс-технологій сприяло переходу від вибіркових, ситуативних емоційних реакцій до стійких гуманістичних орієнтацій. Це підтверджує ефективність розробленої методики для формування емоційно-ціннісного компонента системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти.

На контрольному етапі було повторно застосовано методику «Діагностика ставлення до життєвих цінностей», що дозволило простежити динаміку формування поведінкового критерію системи моральних цінностей. Як і на констатувальному зрізі, учням пропонувалося обрати п'ять найбільш значущих тверджень із десяти, серед яких частина відображала гуманістичні цінності (дружба, любов, доброта, відповідальність), а інша – матеріалістичні або егоцентричні орієнтації.

Порівняльний аналіз результатів (рис. 2.8) показав суттєве зростання частки учнів із високим рівнем. Якщо на початковому етапі лише 5 учнів (25%) обирали всі п'ять гуманістично орієнтованих тверджень, то після формувального експерименту їхня кількість зросла до 9 осіб (45%). Ці діти надавали беззаперечний пріоритет таким цінностям, як дружба, любов до ближніх, відповідальність і готовність допомагати, що свідчить про суттєву інтеграцію моральних цінностей у їхній повсякденний досвід.

Група із середнім рівнем скоротилася з 10 школярів (50%) до 8 (40%). Це вказує на те, що частина учнів, які раніше демонстрували вибірковість у практичному застосуванні моральних норм, змогли перейти на вищий рівень сформованості та свідчить про загальне переважання гуманістичних орієнтирів попри окремі егоцентричні відповіді.

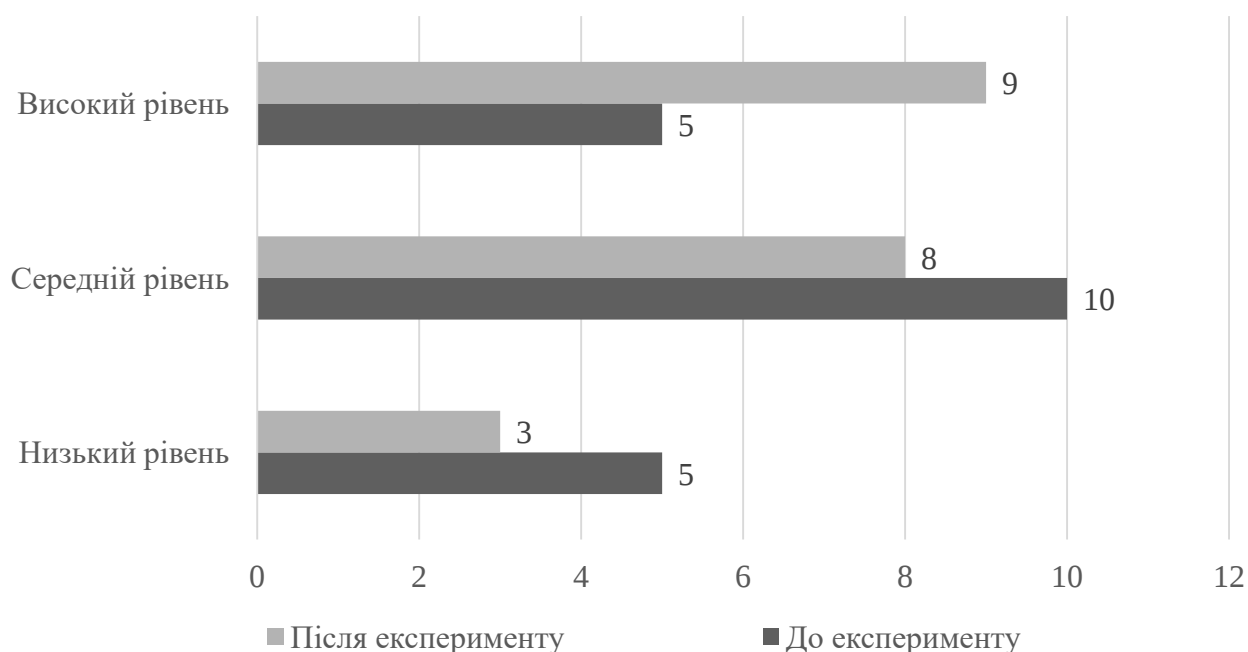

Рис. 2.8 – Динаміка рівнів сформованості поведінкового критерію системи моральних цінностей за методикою «Діагностика ставлення до життєвих цінностей» (до та після експерименту, $n = 20$)

Найбільш виразним є зменшення групи з низьким рівнем із 5 учнів (25%) до 3 (15%). Якщо раніше ці діти надавали перевагу матеріальним благам чи статусним орієнтирам, то після серії кейс-уроків у їхніх відповідях з'явилися гуманістичні елементи, зокрема важливість дружби та взаємопідтримки. Це свідчить про поступове подолання егоцентричних установок і переорієнтацію на моральні цінності.

Отримані результати підтверджують, що впровадження кейс-технологій сприяло не лише когнітивному й емоційно-ціннісному зростанню здобувачів, а й позначилося на їхніх поведінкових установках. Учні стали частіше орієнтуватися на гуманістичні цінності у виборі життєвих пріоритетів, що вказує на зрушення від ситуативної мотивації до більш усвідомленого та стійкого прийняття моральних орієнтирів.

Результати методики «Діагностика ставлення до життєвих цінностей» засвідчили ефективність систематичного застосування кейс-уроків у розвитку поведінкового критерію моральних цінностей. Зростання кількості учнів із

високим рівнем та скорочення групи з низьким рівнем є свідченням того, що розроблена методика дала змогу здобувачам усвідомити пріоритетність гуманістичних ідеалів над матеріальними чи егоцентричними установками, а отже – підвищила загальний рівень морального розвитку.

Узагальнюючи, відзначимо, що аналіз результатів контрольного етапу експерименту підтвердив ефективність упровадженої системи кейс-уроків у розвитку моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Динаміка, зафіксована за всіма трьома критеріями (когнітивним, емоційно-ціннісним і поведінковим) засвідчила поступове зростання рівня сформованості моральних орієнтацій учнів та зменшення кількості школярів із низькими показниками.

Найбільш відчутні позитивні зміни спостерігалися за всіма трьома критеріями морального розвитку: у когнітивному компоненті учні продемонстрували не лише кращі знання норм, а й глибше розуміння їх значення, здатність аргументувати вибір і співвідносити його з суспільними цінностями, що свідчить про перехід від формального засвоєння правил до їхнього усвідомленого прийняття як особистих переконань; у емоційно-ціннісній сфері діти стали частіше орієнтуватися на гуманістичні орієнтири, проявляти емпатію, співчуття й готовність допомагати, тоді як кількість учнів із низьким рівнем суттєво зменшилася, що підтверджує ефективність кейс-технологій у формуванні здатності емоційно проживати моральні ситуації; у поведінковому критерії здобувачі дедалі частіше обирали дружбу, доброту й відповідальність замість матеріальних чи статусних орієнтирів, що свідчить про поступову переорієнтацію їхніх життєвих пріоритетів на морально-гуманістичні ідеали.

Отримані результати в своїй сукупності підтвердили, що систематичне застосування подібних кейс-уроків створює сприятливі умови для гармонійного розвитку моральної сфери здобувачів початкової освіти. Поєднання навчальних і виховних завдань у змодельованих життєвих ситуаціях дозволило дітям не лише засвоювати моральні норми, а й переносити їх у практику щоденного життя. Це підкреслює педагогічну доцільність інтеграції кейс-технологій у

початкову школу як ефективного інструмента формування цілісної системи моральних цінностей підростаючих поколінь.

Висновки до другого розділу

У другому розділі кваліфікаційної роботи було досліджено процес формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти засобами кейс-технології.

Проаналізовано стан сформованості моральних цінностей молодших школярів за трьома критеріями – когнітивним, емоційно-ціннісним і поведінковим. Використання комплексу психодіагностичних методик дозволило виявити як сильні сторони, так і проблемні зони у моральному розвитку дітей. З'ясовано, що більшість учнів перебувають на середньому рівні сформованості моральних цінностей, тоді як частина здобувачів продемонструвала високі показники, а інші – низький рівень, орієнтований на егоцентричні та матеріальні цінності.

Розроблено та апробовано систему кейс-уроків, інтегрованих у зміст навчального курсу «Я досліджую світ». Кожен урок був спрямований на формування певної групи моральних цінностей – відповідальності, дружби, сміливості, співчуття, гуманності та взаємодопомоги. Застосування кейсів дало змогу моделювати реальні життєві ситуації, у яких діти приймали моральні рішення, аргументували власні позиції та емоційно проживали наслідки вибору. Це підтвердило ефективність кейс-технології як інструмента поєднання навчальних і виховних завдань.

Здійснено аналіз та інтерпретацію результатів формувального експерименту. Порівняльний аналіз констатувального й контрольного зрізів показав позитивну динаміку в розвитку когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів системи моральних цінностей здобувачів початкової освіти. Встановлено, що кількість учнів із високим рівнем морального розвитку зросла, тоді як частка дітей із низьким рівнем суттєво скоротилася. Отримані результати засвідчили ефективність систематичного

використання кейс-технології у формуванні моральних цінностей здобувачів початкової освіти та її доцільність для подальшого упровадження в освітній процес.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було досліджено ефективність застосування кейс-технологій у формуванні моральних цінностей здобувачів початкової освіти та обґрунтовано особливості їх впровадження в освітній процес. На основі проведеного теоретичного аналізу й емпіричного дослідження можна зробити такі узагальнення:

1. З'ясовано сутність поняття моральних цінностей у молодшому шкільному віці та окреслено їхнє провідне значення в становленні особистості. Моральні цінності виступають внутрішніми регуляторами поведінки, що визначають здатність дитини орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях, співвідносити власні інтереси з суспільними та здійснювати усвідомлений моральний вибір. Вони є фундаментом етичної свідомості, формують уявлення про добро, справедливість, чесність і відповідальність, а їх засвоєння у шкільному середовищі забезпечує цілісний і гармонійний розвиток дитини. Важливо, що саме в молодшому шкільному віці, завдяки високій пластичності психіки та швидкій здатності до соціального навчання, закладається фундамент моральної поведінки, який визначає подальший розвиток особистості, її здатність до саморегуляції та соціально значущої діяльності.

2. Виявлено ключову роль моральних цінностей у процесі соціалізації здобувачів початкової освіти. Саме вони впливають на формування відповідальності, готовності до співпраці й емпатії, визначають характер міжособистісних взаємин і рівень культури поведінки дитини в колективі. Моральні цінності виступають тим інтегративним компонентом, що поєднує індивідуальний розвиток здобувача з суспільними очікуваннями, сприяючи гармонізації стосунків у класі та за його межами. Підкреслено, що моральні орієнтири закріплені не лише у виховних традиціях, а й на нормативному рівні – у Законі України «Про освіту», Концепції Нової української школи та низці інших офіційних документів, що регламентують етичні принципи в освітній політиці. Таким чином, моральні цінності виконують не лише

регулятивну функцію в повсякденному житті дитини, а й стають підґрунтям його особистісної ідентичності, забезпечують готовність до соціальної взаємодії та визначають перспективи подальшої особистісної й громадянської самореалізації.

3. Досліджено потенціал кейс-технології як ефективного педагогічного засобу формування моральних цінностей. Результати засвідчили, що вона сприяє розвитку критичного мислення, емпатії, моральної рефлексії та здатності дітей до усвідомленого вибору. Особливістю цього методу є моделювання реальних або максимально наближених до життя ситуацій, у яких учні опиняються перед необхідністю приймати рішення, обґрунтовувати власну позицію та оцінювати наслідки своєї чи чужої поведінки. Такі умови навчання дозволяють дитині «проживати» моральні дилеми, що забезпечує перехід від формального знання правил до їхнього внутрішнього прийняття як особистісних переконань і стійких життєвих орієнтирів. У такий спосіб кейс-технології виступають не лише інноваційною методикою, а й потужним інструментом інтеграції навчального та виховного впливів, забезпечуючи формування у здобувачів початкової освіти цілісної системи моральних цінностей.

4. Проведено аналіз стану сформованості моральних цінностей здобувачів початкової освіти до впровадження кейс-технологій. Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що більшість учнів перебувають на середньому рівні, характеризуючись ситуативним застосуванням норм та вибірковістю емпатійних реакцій. Частина учнів демонструвала високий рівень сформованості моральних орієнтацій, що виявлялося у стійкому дотриманні гуманістичних цінностей та готовності до відповідальної поведінки. Водночас було виокремлено групу з низькими показниками, для якої властивими є егоцентричні установки, орієнтація на матеріальні блага та уникання відповідальності. Отримані дані підтвердили потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі, спрямованому на розвиток стійкої моральної поведінки здобувачів початкової освіти.

5. Розроблено систему кейсів для формування моральних цінностей та впроваджено її в освітній процес початкової школи. Створена система охоплювала чотири уроки-кейси, що були інтегровані у зміст курсу «Я досліджую світ» і спрямовані на розвиток відповідальності, дружби, сміливості, гуманності та здатності до взаємодопомоги. Кожен урок мав проблемно-ситуативний характер, що дозволяв учням емоційно проживати змодельовані моральні дилеми та робити усвідомлений вибір. Робота в групах, дискусії, рольові ігри та творчі завдання сприяли інтеграції моральних цінностей у практичний досвід, забезпечуючи розвиток не лише когнітивної, а й емоційно-ціннісної та поведінкової сфер.

6. Проведений аналіз результатів експериментального дослідження дав змогу об'єктивно оцінити ефективність упровадженої методики. Контрольний етап засвідчив стійку позитивну динаміку за всіма трьома критеріями. Порівняно з початковим рівнем зросла кількість учнів, які продемонстрували високий рівень сформованості моральних цінностей, що виявлялося у глибшому розумінні значення моральних норм та здатності аргументувати власні рішення. Одночасно відбулося суттєве скорочення групи здобувачів із низькими показниками, для яких раніше були характерними егоцентричні орієнтації та перевага матеріальних благ над гуманістичними цінностями. Після формувального впливу діти значно частіше обирали гуманістичні орієнтири – дружбу, доброту, відповідальність, готовність до співпереживання та взаємодопомоги. Це свідчить, що застосування кейс-технологій сприяло збагаченню знань про моральні норми.

Отже, проведене дослідження підтвердило результативність методики як ефективного засобу розвитку моральної сфери молодших школярів і формування в них стійких гуманістичних орієнтирів. Результати засвідчили педагогічну доцільність використання кейс-технологій у початковій школі, оскільки вони інтегрують моральні норми у практичний досвід дітей і підвищують рівень їхньої моральної свідомості. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення міжпредметного застосування кейсів і створення

довготривалих програм для простеження стійкості моральних орієнтацій у процесі навчання та соціалізації учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Ю. А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. Психодіагностика дітей та підлітків (для психодіагностичної практики студентів) : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 108 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Розвивальний потенціал case-study (кейс-технології) у формуванні ключових компетентностей здобувачів освіти: до методичного інструментарію сучасного підручника. *Проблеми сучасного підручника*. 2022. Вип. 29. С. 5-13. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2022-29-5-13>
3. Басюк Н. А. Формування моральних почуттів у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : монографія. Житомир: ФОП О.О. Євенок, 2022. 328 с.
4. Батарейна І. О. Зміст морального виховання учнів початкових шкіл України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Вип. 72. Т. 1. С. 50–53. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.72-1.11>
5. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
6. Бех І. Д. Зростити моральну особистість – головна турбота. *Дошкільне виховання*. 2015. № 4. С. 6–8.
7. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
8. Блудова Ю. О., Ільїна О. О. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів в умовах Нової української школи. *Наукові записки. Педагогічні науки*. 2021. Вип. 201. С. 65-68. DOI: [10.36550/2415-7988-2021-1-201-65-68](https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-201-65-68)
9. Вознюк В. Моральна рефлексія у структурі особистості молодшого школяра. *Буковинський богословський вісник : всеукраїнський часопис*. 2024. № 2. С. 21–29. DOI: <https://doi.org/10.37406/3041-1378/2024-2-3>
10. Возняк Л. Л. Організація уроків у початковій школі з використанням методу вивчення ситуацій. *Молодий вчений*. 2020. № 10 (86). С. 113–116. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-24>

- 11.Галузяк В. М., Холковська І. Л. Діагностичний інструментарій класного керівника. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. 304 с.
- 12.Гордійчук, О. Є. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : автореф. дис. ... канд пед. наук : 13.00.07. – Тернопіль, 2008. 20 с.
- 13.Горобченко Н. В., Тараба І. О. Використання кейс-методу в умовах Нової української школи. *Імідж сучасного педагога*. 2022. Вип. 1(202). С. 83-86. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-1\(202\)-83-86](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-1(202)-83-86)
- 14.Гоян І. М., Палій А. А. Методи діагностики психічного розвитку дітей : навч. посіб. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. 652 с.
- 15.Гринькова Н. М. Використання ідей В. О. Сухомлинського у моральному вихованні учнів молодшого шкільного віку. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 3. С. 172-174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_3_39
- 16.Гуріна С. С., Смолянню Н. М. Виховання моральних цінностей у молодших школярів. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнародний збірник статей. Харків : ВННОТ. 2023. С. 187-191. DOI: 10.58962/2708-4809.WSNOS.2023.30
- 17.Дем'янчук К. С. Формування моральних цінностей здобувачів початкової освіти засобами кейс-технології. V Міжнародна науково-практична конференція «*Scientific Research: Modern Challenges and Future Prospects*» (16-18 грудня 2024 р., м. Мюнхен, Німеччина). 2024. С. 371–376.
- 18.Дем'янчук К. С. Використання морально-етичних кейсів у навчальному процесі як спосіб розв'язання конфліктів та виховання. II Міжнародна науково-практична конференція «*Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes*» (18-20 листопада 2024 р., м. Цюрих, Швейцарія). 2024. С. 181–183.
- 19.Дем'янчук Т. Д., Бех І. Д., Байрамова М. Г., Мельничук Л. С. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід : навч.-метод. посіб. Київ ; Рівне : Волинські обереги, 2007. 316 с.

20. Державний стандарт початкової освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.12.2024)
21. Дослідження особистості молодшого школяра : метод. посіб. / уклад.: С. І. Барда, Л. П. Московець. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 76 с.
22. Жаркова І. І., Янкович О. І. Технологія кейс-стаді в освітньому процесі НУШ як засіб розвитку критичного мислення молодших школярів. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 9(15). С. 408–420. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9\(15\)-408-420](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-9(15)-408-420)
23. Журба О. В. Кейс-метод як засіб реалізації технологічного поля компетентнісного уроку. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11(2). С. 174–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2019_11%282%29__40
24. Коваль К. Педагогічні умови формування толерантності у здобувачів початкової освіти в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка*. 2024. № 12 (46). С. 391–399. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12\(46\)-391-399](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12(46)-391-399)
25. Ковбасюк Т. Л. Моральні цінності сучасного виховання. *Нова педагогічна думка*. 2019. Вип. 4 (100). С. 149–153. DOI: 10.37026/2520-6427-2019-100-4-149-153
26. Коновальчук І. Теоретичні й технологічні аспекти формування екологічної компетентності молодших школярів. *Молодь і ринок*. 2016. № 5. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_5_5
27. Концепція Нової української школи. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 21.12.2024)
28. Копосов П. Г. Нова українська школа: дидактичні особливості організації навчально-ігрової діяльності учнів 1-2 класів : навч.-метод. посіб. Харків : Фабула, 2021. 160 с.

- 29.Кремень В. Г., Ільїн В. В. Людина у викликах цивілізації: від минулого – до майбутнього : монографія. Київ : Грамота, 2020. 248 с.
- 30.Маркіна С. І. Формування моральних цінностей у молодших школярів на основі педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського. *Таврійський вісник освіти*. 2015. Вип. 2(1). С. 43-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tvo_2015_2%281%29__9
- 31.Мащук Л. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів в умовах сьогодення: теорія і практика. *Освітній простір України*. 2017. № 9(9). С. 137–140. DOI: 10.15330/esu.9.137-140
- 32.Мондич О. Ключові проблеми духовно-морального виховання молодших школярів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр.* 2021. Т. 2, № 2 (101). С. 90–99. DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_2-90-99
- 33.Нечерда В. Б. Педагогічний потенціал технології «Case-study» у формуванні соціально успішної особистості учня. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 4 (40). С. 225–231. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2021-4-33>
- 34.Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. H. M. Bibik. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с.
- 35.Новосельська Н. Морально-етичне виховання молодших школярів засобами усної народної творчості (на матеріалах читанок О. Савченко для другого класу). *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 16. С. 186–189. URL: https://mountainschool.pu.if.ua/sites/default/files/Issue_16/47.pdf
- 36.Паламар С. П., Булана Л. В. Формування моральних цінностей в молодших школярів. *Молодий вчений*. 2018. Вип. 9 (61). С. 419–422. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4045>
- 37.Парасочка Л. Л. Особливості організації освітнього процесу в початковій школі з формування духовно-практичної позиції у здобувачів освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр.*

2024. Т. 1, № 3 (110). С. 106–115. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-110-3-106-115>
- 38.Плющ Ю. О. Кейс-технологія в початковій школі. Порадник для вчителя. Київ : Основа, 2018. 127 с.
- 39.Поліщук О. П. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи : автореф. дис. ... д-ра філософії : 011 – Освітні, педагогічні науки. Рівне, 2020. 262 с.
- 40.Поліщук О. Д., Самолюк Н. О. Кейс як інноваційна технологія навчання молодших школярів в умовах НУШ. *Освітній фактор: Всеукраїнський науково-педагогічний журнал*. 2024. № 1(9). С. 37–39.
- 41.Порохняк Д. С. Вікові особливості морального розвитку молодших школярів. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць. 2019. № 25. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-25.%p>.
- 42.Про освіту: Закон України від 05.10.2017 р. №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.12.2024).
- 43.Розвиток особистості молодшого школяра засобами інноваційних технологій (на матеріалі природничо-гуманітарних дисциплін) : монографія / укл. Т. Нінова, Н. Зобенько, С. Яцина. Черкаси : ДП «Черкаський НДІТЕХІМ», 2021. 160 с.
- 44.Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., переробл. Київ : Богданова А.М., 2009. 226 с.
- 45.Свириденко Г. В., Фефілова Т. В. Впровадження кейс-технології у навчання школярів початкових класів Нової української школи. *Молодий вчений*. 2020. № 7 (83). С. 40–43. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-7-83-9>
- 46.Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : ТОВ «НВП» Інтерсервіс, 2013. 464 с.

- 47.Сидоренко Л. Формування духовних цінностей молодших школярів. *Молодь і ринок*. 2014. Вип. 8. С. 99–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_8_23
- 48.Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ: Міленіум, 2006. 346 с.
- 49.Скиба М. М. Застосування кейс-методу для формування конструктивних і проєктивних умінь еколого-педагогічної діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 4. С. 354–362. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2016_4_50
- 50.Сосинець Т., Чосік Л. Використання групової форми навчальної роботи на уроках математики в початковій школі. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 2. С. 87–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pchv_2018_2_16
- 51.Столярченко О. Б., Палилюцько О. М. Інтерналізація моральних норм як чинник формування моральної самооцінки молодшого школяра. *Інклюзія і суспільство*. 2023. № 2. С. 87–95. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-12>
- 52.Сухомлинський В. О. Моральні заповіді дитинства і юності. Київ : Радянська школа, 1966. 232 с.
- 53.Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-1-4-klasiv> (дата звернення: 28.06.2025)
- 54.Товканець Г. В. Моральні цінності як відображення культури пізнання і досвіду особистості: педагогічний аспект. *Молодь і ринок*. 2024. № 1/221. С. 24–28. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298577>
- 55.Третяк О. П. Виховання моральних цінностей у молодших школярів НУШ: навч.-метод. посіб. Вид. 2-ге. Харків : Друкарня Мадрид, 2021. 209 с.
- 56.Федорова М. А. Характеристика поняття «моральні цінності особистості». *Освітологічний дискурс*. 2014. Вип. 4 (8). С. 247–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2014_4_26

57. Федорова М. А. Змістова характеристика моральних цінностей молодших школярів. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2016. С. 56–62. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/22538>
58. Шахов В. І., Кудирко І. О. Моральні цінності як елементи моральної свідомості особистості. *Academis notes. Series: Pedagogical sciences*. 2023. С. 71–76. DOI: 10.59694/ped_sciences.2023.04.071
59. Akhilbekova M. I., Baitasheva G. U. The use of case technology in the educational process. *The Eurasian Science Review An international peer-reviewed multidisciplinary journal*. 2024. 2(2). P. 148–155. DOI: <https://doi.org/10.63034/esr-88>
60. Chowdhury Md. S. R., Yesmin S., Obaydullah A. K. M. Teaching Moral and Ethics in Primary Education: Practices and Challenges. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education (IJARIIC)*. 2019. Vol. 5, Issue. 1. P. 473-484.
61. Erikson E. H. *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company, 1950. 397 p. URL: <https://cyberdandy.org/wp-content/uploads/2023/08/Erik-H.-Erikson-Childhood-and-Society-1993.pdf> (дата звернення: 20.02.2025)
62. Frankl V. E. *Man's Search for Meaning*. Boston: Beacon Press, 1959. 200 p. URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/mans-search-for-meaning.pdf> (дата звернення: 20.02.2025)
63. Hukubun M. D., Kasimbara R. P. Character Education in the Digital Age: Strategies for Teaching Moral and Ethical Values to a Generation that Grows Up with Technology. *Jurnal of Pedagogi: Jurnal Pendidikan*. 2024. 1(3). P. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.62872/s13px737>
64. Kant I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Translated and edited by M. Gregor. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 144 p. URL: <https://archive.org/details/immanuel-kant-groundwork-for-the-metaphysics-of-morals> (дата звернення: 20.02.2025)
65. Kopchuk-Kashetska M. Formation of moral and ethical values in students of the New Ukrainian School based on the use of innovative technologies. *Journal of*

- Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 2022. Vol. 9, No. 1. P. 213-218. DOI: <https://doi.org/10.15330/jpnu.9.1.213-218>
66. Kuchkarova F. M. Methods to prevent moral exclusion in primary school pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 2019. Vol. 7, No. 12. P. 1035-1039.
67. Nietzsche F. On the Genealogy of Morality. Translated by C. Diethe, edited by K. Ansell-Pearson. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 206 p. URL: https://assets.cambridge.org/97811071/48512/frontmatter/9781107148512_frontmatter.pdf (дата звернення: 20.02.2025)
68. Piaget J. The Moral Judgment of the Child. Translated by Marjorie Gabain. Introduction by W. Damon. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 452 p. URL: https://www.burmalibrary.org/docs20/Piaget-moral_judgment_of_the_child-en-ocr-tu.pdf (дата звернення: 20.02.2025)
69. Tretiak O. P., Melenets L. I., Shcherbyna V. M., Poliakova O. V., Kravchuk L. V. The role of instilling moral values in primary schoolchildren. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2021. No 12(35). P. 37-62. DOI: 10.46925/rdluz.35.03.
70. Yusof H., Noor M. A. M., Jalil N. A., Mansor M., Awang M. Nurturing Moral Values in Primary School. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2018. Vol. 8, No. 7. P. 1144-1156. DOI: 10.6007/IJARBS/v8-i7/4562.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Що таке добре і що таке погано?» [11]

Мета: дослідити рівень знань і розуміння здобувачами початкової освіти моральних норм поведінки, їх здатність орієнтуватися у повсякденних ситуаціях морального вибору.

Інструкція: учням пропонуються запитання із життєвими ситуаціями. Потрібно вибрати один із чотирьох запропонованих варіантів відповіді, який найбільше відповідає їхнім діям у подібних випадках.

Опитувальник

1. Якщо ти побачиш, що твій друг штовхнув молодшого учня, ти:

- А. Поясниш другу, що так робити неправильно.
- Б. Скажеш, щоб він вибачився.
- В. Зробиш вигляд, що нічого не сталося.
- Г. Почнеш сміятися разом з ним.

2. Ти випадково розлив воду у класі. Твої дії:

- А. Прибереш самотійно.
- Б. Покличеш дорослого і попросиш допомогти.
- В. Залишиш усе як є.
- Г. Скажеш, що зробив це хтось інший.

3. Якщо однокласник забув ручку, ти:

- А. Даси йому свою запасну.
- Б. Запропонуєш поділитися, якщо це не завадить тобі.
- В. Скажеш, що нічим допомогти не можеш.
- Г. Почнеш дразнити його.

4. Якщо ти знайшов на підлозі чужий зошит, ти:

- А. Віднесеш його вчителю.
- Б. Повернеш власнику.
- В. Візьмеш собі.
- Г. Залишиш на місці.

5. Якщо в шкільній їдальні однокласник залишився без стільця, ти:

- А. Запропонуєш йому свій або знайдеш ще один.
- Б. Почекаєш, чи допоможе хтось інший.
- В. Зробиш вигляд, що не помітив.
- Г. Скажеш, що це його проблема.

6. Якщо тебе обізвали, ти:

- А. Спробуєш не відповідати грубо і поговорити спокійно.
- Б. Поскаржишся вчителю чи дорослому.
- В. Обізвеш у відповідь.
- Г. Почнеш битися.

7. Якщо ти випадково розбив чужу іграшку, ти:

- А. Скажеш правду і спробуєш відшкодувати.
- Б. Попросиш вибачення.
- В. Скажеш, що це зробив хтось інший.
- Г. Втечеш і зробиш вигляд, що не знаєш.

8. Якщо у твого однокласника поганий настрій, ти:

- А. Спробуєш його підбадьорити.
- Б. Просто залишиш у спокої.
- В. Почнеш сміятися з нього.
- Г. Не звернеш уваги.

9. Якщо ти побачив на вулиці бездомне кошеня, ти:

- А. Забереш його додому або знайдеш господаря.
- Б. Даси йому їжу чи воду.
- В. Пройдеш повз, не звертаючи уваги.
- Г. Почнеш дразнити чи ображати.

10. Якщо ти отримав погану оцінку, ти:

- А. Подумки пообіцяєш виправитися і більше старатися.
- Б. Скажеш батькам правду.
- В. Спробуєш приховати або збрехати.
- Г. Звинувачуватимеш учителя.

Обробка та інтерпретація результатів

Оцінювання відповідей:

- 1) варіант А – 2 бали (свідчить про високий рівень моральної поведінки, усвідомлене дотримання норм);
- 2) варіант Б – 1 бал (часткове прийняття моральних норм, ситуативна відповідальність);
- 3) варіанти В, Г – 0 балів (низький рівень, уникання чи ігнорування моральних норм).

Інтерпретація загального результату:

- 1) 12-20 балів – високий рівень: учень демонструє сформовані моральні орієнтири, здатність до відповідальної поведінки, емпатію та готовність допомагати іншим;
- 2) 6-11 балів – середній рівень: знання моральних норм наявні, однак їх практичне застосування залежить від конкретної ситуації;
- 3) 0-5 балів – низький рівень: слабе засвоєння норм, переважає егоцентризм, уникання відповідальності та недостатня готовність до морального вибору.

Додаток Б**Методика для виявлення сформованості духовно-моральних якостей
школярів «Закінчи речення» [1]**

Мета: дослідити рівень сформованості духовно-моральних якостей молодших школярів через виявлення їхніх установок, ставлення до людей, тварин, дружби, допомоги та здатності до співпереживання.

Інструкція: учням пропонується серія незакінчених речень. Завдання полягає у тому, щоб завершити кожне речення так, як вони вважають правильним.

Опитувальник

1. Якщо я бачу, що когось ображають, я ...
2. Якщо у мого друга неприємності, я ...
3. Якщо друг довірив мені таємницю, я ...
4. Якщо я зустріну на вулиці людину з обмеженими можливостями, я ...
5. Якщо мене попросять допомогти, я ...
6. Якщо я вчинив / вчинила несправедливо по відношенню до інших, я ...
7. Якщо я побачу на вулиці голодну тваринку, я ...
8. Якщо я бачу, що мій друг на мене чомусь ображається, я ...
9. Якщо у мене радість, я ...
10. Якщо у мого друга горе, я ...

Обробка та інтерпретація результатів

Аналізуються зміст і спрямованість відповідей: високий рівень – прояв емпатії, гуманності, відповідальності та моральних якостей (чесність, милосердя, співчуття, дружність); середній рівень – часткове розуміння норм,

вибіркова готовність допомагати, схильність до егоцентризму; низький рівень – байдужість, уникання допомоги, егоїстичні чи агресивні установки.

Методика «Незакінчені розповіді» [11]

Мета: методика спрямована на вивчення здатності учня до емпатії (співчуття, співпереживання) як риси характеру.

Інструкція

Дітям читають невеличкі розповіді. Після цього вони повинні відповісти на такі запитання; як треба закінчити оповідання, що б ти вчинив на місці героя, чи шкода тобі когось із персонажів, а коли так, кого більше? Кожну відповідь дитина повинна аргументувати.

Розповіді для проведення діагностики здатності до емпатії

1. Моя бабуся захворіла і приїхала до нас. Ми турбуємося про неї. Я дуже хочу мати собачку, але бабуся не любить собак. Одного разу повертаючись зі школи, я побачив мокрого від дощу чорненького песика. Я приніс його додому, висушив, нагодував. Він так лагідно лизав мені руку, вертів хвостиком, лашився і вдячно повискував. Я вирішив: нехай він живе у нас. Вранці я прокинувся і побіг до ванної, де спав мій друг, але його там не було. Бабуся вигнала його на вулицю. Хоч на дворі сіяв дрібний дощ...

2. Ми жили на дачі. У нас був хороший друг – собака Дружок. Ми з ним ходили на рибалку, в ліс гралися купалися. Він хоч і не людина але все розумів. Потім ми одержали телеграму, що до нас приїжджає тьотя Клава, і ми поїхали додому, а собаку мама закрила у сарай. Вдома було весело, тьотя привезла нам іграшки, цукерки. Вранці я попросив маму поїхати на дачу, казав, що собака голодний, без води може померти, йому сумно. Мама відповіла, що нічого не трапиться, а коли здохне, то не великий жаль, їх там багато бігає, можна взяти іншого, а тітка приїздить не кожного дня...

3. Наш сусід збирався у відрядження і сказав: «Хай папуга Кеша поживе у тебе, можеш навіть залишити його собі назавжди, коли захочеш». Я дуже

зрадів, доглядав Кешу, полюбив його. Але папуга поводив себе дивно: не їв, часто поглядав на двері, ні з ким не говорив, тільки вигукував ім'я дяді Гриші. Я гладив його говорив ласкаві слова, приносив ласощі, але він тільки жалібно дивився на мене. Нарешті через тиждень приїхав дядя Гриша...

4. В дитячому садку під час обіду за одним столом сиділи дві дівчинки Світлана і Галя. Світлана, пустуючи, штовхнула Галю, а та ненавмисно штовхнула чашку з компотом і залила скатертину. Коли прийшла вихователька і запитала, хто це зробив, Світлана сказала, що то Галя. Галю покарали, а діти тепер не хочуть гратися з Світланою, не дають їй іграшок. Вона стоїть і плаче...

Обробка та інтерпретація результатів

Під час аналізу відповідей учнів у межах методики «Незакінчені розповіді» визначалося, який тип емпатії (гуманістичний чи егоцентричний) виявляє дитина у запропонованих ситуаціях. Якщо у відповідях школяр стабільно розв'язує конфлікт на користь іншого персонажа, виявляючи співчуття, співпереживання та готовність допомогти, його емпатійність можна вважати постійною та стійкою. У випадках, коли учень змінює позицію, то ототожнює себе з потерпілим, то з винуватцем, а іноді взагалі уникає емпатійної реакції, така емпатія кваліфікується як нестійка, ситуативна. Таким чином, характер емпатійних проявів дозволяє не лише оцінити рівень морального розвитку школяра, а й зробити висновки щодо сформованості його соціально-емоційної компетентності.

Методика «Діагностика ставлення до життєвих цінностей» [43]

Мета: визначити рівень сформованості моральних норм поведінки у молодших школярів за поведінковим критерієм.

Інструкція: дітям пропонувалося 10 тверджень, що відображають різні життєві цінності. Завдання учня полягало у виборі 5 найбільш значущих для нього тверджень.

Опитувальник

1. Бути людиною, яку люблять.
2. Мати багато грошей.
3. Мати найсучасніший комп'ютер.
4. Мати вірного друга.
5. Мені важливе здоров'я батьків.
6. Мати можливість багатьма командувати.
7. Мати багато слуг та ними розпоряджатися.
8. Мати добре серце.
9. Вміти співчувати та допомагати іншим людям.
10. Мати те, чого в інших ніколи не буде.

Обробка та інтерпретація результатів

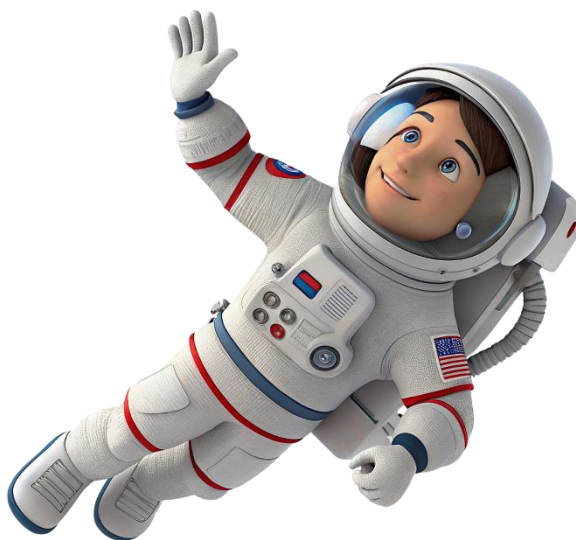
Позитивні відповіді: 1, 4, 5, 8, 9; негативні відповіді – 2, 3, 6, 7, 10.

Інтерпретація рівнів сформованості моральних норм поведінки: високий рівень – учень обирає усі 5 позитивних варіантів, що свідчить про стійке засвоєння моральних орієнтирів та їх практичне значення; середній рівень – вибір 3-4 позитивних варіантів, що вказує на часткову сформованість моральної поведінки та вибірковість у дотриманні норм; низький рівень – вибір лише 1-2 позитивних варіантів, що характеризує недостатній рівень моральної вихованості та нестійкість ціннісних орієнтацій.

Програма кейс-уроків з формування моральних цінностей учнів початкової школи (на прикладі інтегрованого курсу «Я досліджую світ», 4 клас, за редакцією О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко)

Урок-кейс 1

Тема № 6 «Світ невідомий»

Тема заняття: «Як людина освоює космос?»

Тривалість: 40 хвилин

Мета: формувати у дітей розуміння значення моральних якостей (відповідальність, дружба, сміливість, готовність допомагати) у спільній діяльності; розвивати вміння робити моральний вибір у ситуаціях, що вимагають відповідальності перед іншими; виховувати почуття гордості за людські досягнення і готовність діяти на благо команди.

Хід кейс-уроку

1. Привітання і мотивація (5 хв)

Учитель вітає дітей: «Сьогодні ми з вами станемо справжніми космонавтами. Ви вже дізналися, як людина освоює космос, а тепер перевіримо, чи готові ви до польоту!».

2. Опис кейсу (10 хв).

Учням пропонується проблемна ситуація, що моделює реальні виклики космічної експедиції: «Ви – команда космонавтів, яка готується до польоту на Місяць. Попереду складний шлях, і лише від вас залежить, чи буде він успішним. Щоб потрапити до екіпажу, кожен має показати, що здатен працювати у команді. Уявіть:

- один із членів екіпажу захворів перед стартом, і потрібно вирішити, як підтримати його та водночас не зірвати політ;
- під час підготовки виявили, що на борт можна взяти лише 5 речей, хоча список складається з 10, і доведеться обрати найважливіші;
- у космосі один космонавт припустився помилки, і тепер потрібна допомога всієї команди;
- під час польоту раптом зник зв'язок із Центром управління, і екіпаж має самостійно ухвалити рішення, як діяти далі;
- у відкритому космосі виникла надзвичайна ситуація – у одного члена екіпажу пошкодився скафандр, і життя людини залежить від швидкої взаємодопомоги;
- під час спільної роботи двоє космонавтів посварилися, бо мали різні думки щодо виконання завдання, і тепер від команди залежить, як владнати конфлікт».

3. Обговорення в групах (15 хв)

Учні об'єднуються в малі групи та отримують комплекс завдань:

- визначити, які моральні якості є найважливішими для космічного екіпажу (чесність, сміливість, відповідальність, дружба, готовність допомагати);
- обрати 5 речей зі списку 10, які необхідно взяти з собою, аргументуючи власний вибір і відстоюючи його перед іншими;
- запропонувати спосіб допомоги товаришу, який припустився помилки у польоті;

– продумати, як діяти в ситуації, коли немає зв'язку з Центром управління, і доводиться ухвалювати колективне рішення;

– обговорити, як варто поводитися у випадку конфлікту між членами екіпажу, щоб зберегти єдність команди.

4. Презентація рішень (5 хв)

Представники груп коротко презентують результати спільної роботи, пояснюючи, які рішення вони ухвалили та чому. Учитель акцентує увагу на тому, які моральні якості було підкреслено під час прийняття рішень. Обговорення набуває виховного ефекту, оскільки школярі мають можливість почути приклади різних позицій, порівняти способи розв'язання ситуацій і зробити висновки.

5. Підсумок і рефлексія (5 хв)

Учитель узагальнює: «Щоб освоювати космос, потрібні не лише знання та вміння, але й такі моральні якості, як доброта, чесність, відповідальність і готовність допомогти товаришу. Саме вони роблять команду сильною й успішною. Так само і в нашому повсякденному житті – моральні цінності допомагають долати труднощі та досягати спільних цілей».

Рефлексивні запитання для дітей:

– «Яка якість, на вашу думку, є найважливішою для космонавта?»

– «Що було для вас найскладнішим у завданні?»

– «Чи можна застосувати ці правила і в житті на Землі?»

6. Домашнє завдання (на вибір)

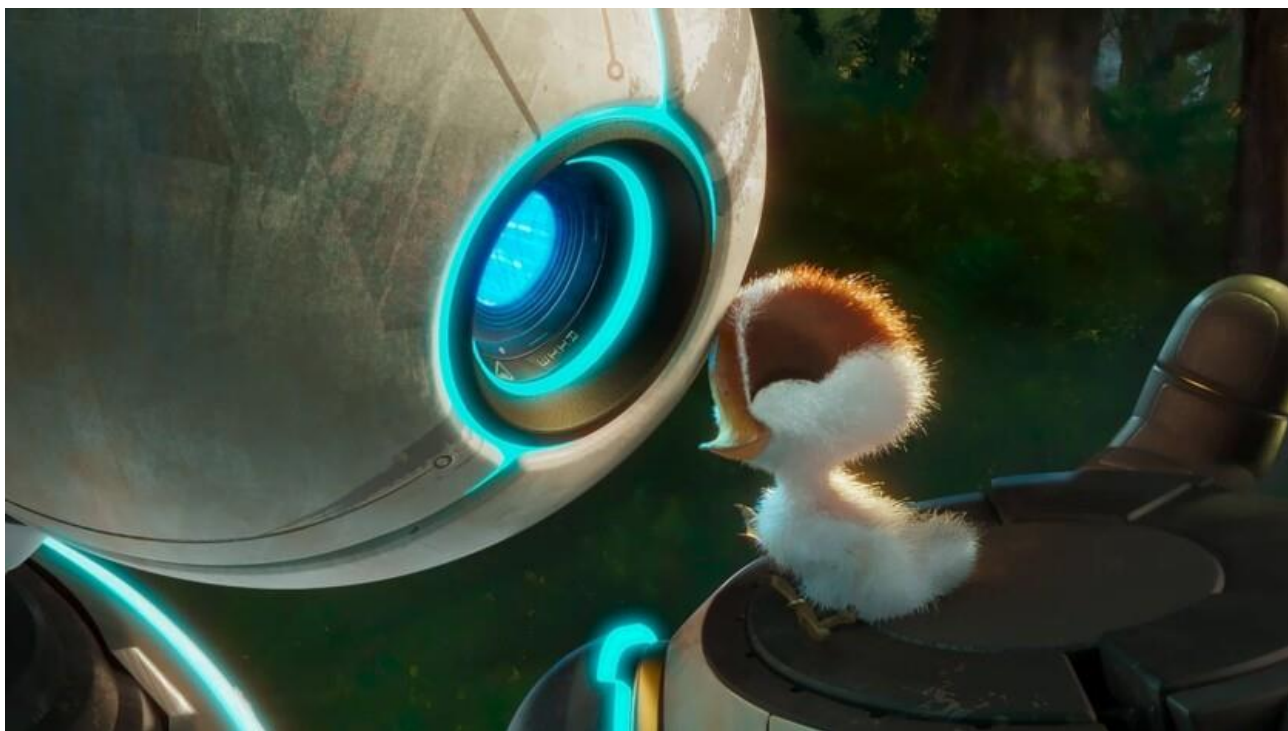
1. Напиши короткий щоденник від імені космонавта (5-7 речень). Опиши які труднощі трапилися під час польоту; яку моральну якість довелося проявити (відповідальність, сміливість, дружба чи готовність допомогти); чому саме ця риса врятувала команду.

2. Обери будь-якого відомого космонавта (наприклад, Ніла Армстронг, Леоніда Каденюка чи сучасного астронавта) і дізнайся: якими моральними якостями він відзначався; як ці риси допомогли йому стати героєм; чи хотів би ти мати такі якості.

3. Намалюй п'ять найважливіших речей, які ти взяв би з собою в космос. Обов'язково поясни, чому вони потрібні саме для життя та безпеки всього екіпажу, а не лише для тебе особисто.

Урок-кейс 2

Тема № 7 «Як усе влаштовано?»

Тема заняття: «Життя в долонях» (за твором Пітера Брауна)

Тривалість: 40 хвилин

Мета: розвивати у дітей усвідомлення значення відповідальності за власні вчинки; формувати здатність до співчуття, взаємодопомоги й уміння прощати помилки інших; виховувати почуття дружби та гуманного ставлення до природи й людей.

Хід кейс-уроку

1. Привітання і мотивація (5 хв)

Учитель: «Сьогодні ми з вами поговоримо про те, як важливо бути відповідальними за свої дії. Ми прочитали історію про Роз і гусенятко. Давайте уявимо, що ми самі потрапили в подібну ситуацію. Чи завжди ми можемо передбачити наслідки своїх рішень? Чи легко пробачити іншого, коли він помиляється?»

2. Опис кейсу (10 хв)

Учням пропонується ситуація, що поєднує сюжет із підручника та моральні дилеми: «Уявіть, що ви – команда друзів, які зустріли маленьке гусенятко в лісі. Ви вирішили піклуватися про нього. Але під час цього виникають різні труднощі:

- один із друзів випадково забув нагодувати гусеня, і воно ослабло;
- під час гри хтось із дітей штовхнув іншого, і між вами виникла суперечка;
- ви дізналися, що гусеня не можна залишати в небезпеці, бо воно не виживе без допомоги;
- на дорозі ви побачили кота, який може загрожувати пташці, і тепер від вас залежить, як урятувати її;
- серед вас є той, хто вважає, що краще залишити гусеня напризволяще, бо «це ж просто тваринка», і команда має вирішити, як діяти».

3. Робота в групах та обговорення (15 хв)

Учні діляться на групи й обговорюють комплекс завдань:

- визначити, які моральні якості допоможуть врятувати гусеня (відповідальність, співчуття, дружба, прощення, допомога);
- вирішити, як вчинити з другом, який помилився та забув нагодувати пташку: покарати чи підтримати?
- скласти план дій для збереження життя гусеняти (хто і що робитиме);
- обговорити, як вирішити конфлікт у групі так, щоб залишитися друзями;
- пояснити, чому важливо допомагати слабшим і не залишати їх у біді.

Учитель спостерігає за дискусією, звертає увагу на аргументи дітей, підкреслює виявлені прояви співпереживання, здатність до прощення та спільного пошуку рішень.

4. Презентація рішень (5 хв)

Представники груп презентують свої висновки. Учитель акцентує: «Сьогодні ви довели, що відповідальність, дружба, співчуття, прощення і готовність допомогти – це ті якості, які роблять нас справжніми людьми. Вони важливі не тільки у стосунках із друзями, а й у ставленні до природи та всіх живих істот».

5. Підсумок і рефлексія (5 хв)

Учитель: «Моральні якості допомагають нам долати труднощі та зберігати дружбу. Уміння прощати і підтримувати іншого робить колектив сильним. Запам'ятайте: кожна ваша дія має наслідки, і справжня відповідальність – це не тільки вчинки, а й готовність подбати про того, хто слабший».

Рефлексивні запитання:

- «Що було найважчим у цій ситуації?»
- «Чи легко було пробачити того, хто помилився?»
- «Як би ви вчинили на місці Роз?»
- «Чи можна ці правила застосувати у вашому житті?»

6. Домашнє завдання (на вибір)

1. Намалюй комікс або серію малюнків про пригоду Роз і гусеняти. Покажи, як вони допомагають одне одному, долають небезпеку й залишаються друзями. Додай короткі підписи до кожного малюнка.

2. Напиши короткого листа від імені гусеняти до Роз. Уяви, що пташка вміє говорити. Що б вона сказала? За що подякувала? Чого навчилася у своїх друзів-людей?

3. Протягом тижня веди щоденник: записуй або малюй свої добрі вчинки (допоміг другові, поділився іграшкою, підняв сміття з підлоги тощо). У кінці тижня зроби висновок: яка добра справа була найважливішою і чому.

4. Придумай і запиши власне продовження оповідання «Життя в долонях». Що сталося з гусеням потім? Як воно виросло? Чи зберегла Роз свою дружбу з ним? Чи допомогло воно їй у майбутньому?

5. Зроби на аркуші велике дерево й напиши на його гілках 5 якостей, які допомагають людям залишатися друзями (наприклад: доброта, чесність, прощення, уважність, готовність допомогти). Прикрась дерево кольоровими символами (сердечками, пташками, листочками), які символізуватимуть ці цінності.

Урок-кейс 3

Тема № 8 «Енергія»

Тема заняття: «Чи може енергія заподіяти шкоду?»

Тривалість: 40 хвилин

Мета: формувати у дітей усвідомлення того, що енергія природи може бути як корисною, так і небезпечною; виховувати відповідальне ставлення до власних дій у надзвичайних ситуаціях; розвивати здатність до взаємодопомоги,

підтримки та збереження спокою у критичних обставинах; формувати навички морального вибору на прикладі стихійних лих (ураган, блискавка, вітер).

Хід кейс-уроку

1. Привітання і мотивація (5 хв)

Учитель: «Сьогодні ми поговоримо про силу природи. Вітер, блискавка, ураган – усе це види енергії. Вони можуть бути корисними, але іноді стають небезпечними. Уявіть, що ви опинилися у такій ситуації. Що робити? Як залишитися безпечними й допомогти іншим?»

2. Опис кейсу (10 хв)

Учням пропонується проблемна ситуація, заснована на завданнях із підручника: «Ви – клас, який вирушив у похід. Раптово почався сильний вітер, з'явилися ознаки урагану. Додатково уявіть кілька ситуацій:

- блискавка влучила у дерево неподалік, і потрібно вирішити, де сховатися;
- під час евакуації один із друзів злякався і не знає, що робити;
- хтось вирішив побігти самотійно, не думаючи про інших;
- на дорозі зустріли маленьку тварину, якій також загрожує небезпека – як вчинити?
- після урагану залишилися пошкоджені речі, і треба обрати: рятувати свої особисті речі чи допомогти товаришу, який упав».

Ситуація моделює моральний вибір: залишитися спокійним, проявити відповідальність і співчуття чи піддатися страху й думати лише про себе.

3. Робота в групах та обговорення (15 хв)

Учні діляться на групи й виконують завдання:

- скласти детальний перелік правил поведінки під час урагану чи блискавки, спираючись на матеріал підручника й власний життєвий досвід;

– визначити, які моральні якості допоможуть урятувати себе та інших у небезпечних ситуаціях (спокій, відповідальність, взаємодопомога, відвага, співчуття), навести приклади їх прояву у повсякденному житті;

– розіграти одну з поданих ситуацій у вигляді короткої сценки. Наприклад: «друг злякався і не знає, що робити під час урагану»; «сильний вітер зірвав рюкзак, і треба обрати – рятувати речі чи підтримати товариша»;

– обговорити дилему: що важливіше – особисті речі чи допомога товаришу? Пояснити власну позицію та спільно сформулювати висновок для групи;

– підготувати коротке повідомлення або міні-плакат із порадами «Як поводитися у небезпечній ситуації, щоб урятувати себе й інших».

4. Презентація рішень (5 хв)

Кожна група представляє свої відповіді й сценку. Учитель підкреслює: «Справжня сила полягає не лише у знанні правил безпеки, а й у моральних якостях – умінні залишатися спокійним, підтримати інших, не залишати друзів у біді».

5. Підсумок і рефлексія (5 хв)

Учитель узагальнює: «Енергія природи може бути небезпечною, але саме наші дії визначають, наскільки ми зможемо впоратися із загрозою. Відповідальність, взаємодопомога, сміливість і співчуття роблять нас сильнішими. Пам'ятайте: захист іншого – це також захист себе».

Рефлексивні запитання:

– «Що найважливіше під час урагану – діяти швидко чи обдуманно?»

– «Чи легко було б допомогти тому, хто злякався, якщо самому страшно?»

– «Чи завжди треба рятувати речі? Чому?»

– «Як ці правила можуть допомогти вам у щоденному житті?».

6. Домашнє завдання (на вибір)

1. Намалюй плакат «Як діяти під час урагану чи блискавки». Використай малюнки, схеми або символи. Додай короткі підписи: що робити, а чого не можна.

2. Напиши невеличкий текст (5-7 речень) у формі порад: як поводитися під час сильного вітру чи грози, щоб захистити себе й допомогти іншим.

3. Склади коротке оповідання від імені героя, який потрапив у ситуацію з ураганом. Опиши, як він подолав страх, допоміг друзям і зберіг командний дух.

4. Протягом тижня відмічай у щоденнику випадки, коли ти допоміг іншим у складних ситуаціях (навіть маленьких – підтримав друга, заспокоїв когось, допоміг прибрати). У кінці зроби висновок: яка з цих дій найбільше нагадує взаємодопомогу під час стихії.

5. Створи серію малюнків (3-5 кадрів), де зобрази, як клас чи група друзів потрапили у шторм і завдяки чесності, сміливості, відповідальності та дружбі змогли врятуватися.

Урок-кейс 4

Тема № 9 «Можливості людини»

Тема заняття: «Якими мають бути друзі?»

Тривалість: 40 хвилин

Мета: формувати у дітей розуміння сутності дружби як моральної цінності; розвивати вміння визначати й оцінювати риси справжнього друга; виховувати здатність будувати стосунки на основі доброти, поваги та співчуття.

Хід кейс-уроку

1. Привітання і мотивація (5 хв)

Учитель: «Сьогодні ми поговоримо про дружбу. Усі ви маєте друзів і знаєте, що справжній друг – це той, хто поруч у радості й у труднощах. Але чи замислювалися ви, які саме якості допомагають людям залишатися друзями надовго? Давайте разом розберемося».

2. Опис кейсу (10 хв)

Учням пропонується ситуація, що поєднує сюжет підручника й моральні дилеми: «Василько з друзями малювали квітку-дружби, вписуючи імена й риси характеру. Але у класі виникла суперечка:

- один із дітей образився, що його не записали на пелюстку;
- інший вважає, що справжній друг має завжди допомагати, навіть якщо самому важко;
- під час гри хтось випадково зламав іграшку друга – як правильно вчинити?
- у Романа відірвався гудзик, і він попросив допомогти, але дехто сказав: «Це ж твої проблеми»;
- Марійка вирішила пояснити Кирилові складну задачу, але інші сміялися, що вона «занадто розумна»».

3. Робота в групах та обговорення (15 хв)

Учні діляться на групи й виконують завдання:

- скласти перелік якостей, які роблять людину справжнім другом (чесність, вірність, доброта, підтримка, вміння прощати, відповідальність, щирість);

– вирішити, як діяти в кожній із поданих ситуацій: що важливіше – власні інтереси чи збереження дружби;

– розіграти одну із ситуацій у формі короткої сценки («друг образився, бо його не взяли у гру»; «один зламав іграшку іншого»; «як допомогти тому, хто не вміє щось робити»);

– обговорити, чому дружба потребує взаємних зусиль і що означає «вміти бути поруч, навіть коли важко»;

– підготувати міні-поради «Правила справжньої дружби» й записати їх на плакаті у вигляді квітки або дерева.

4. Презентація рішень (5 хв)

Представники груп презентують результати. Учитель підкреслює: «Дружба – це не лише веселощі, а й відповідальність за слова і вчинки. Справжній друг – той, хто підтримає, пробачить і допоможе».

5. Підсумок і рефлексія (5 хв)

Учитель узагальнює: «Справжня дружба тримається на довірі, щирості й взаємоповазі. Якщо ми хочемо мати вірних друзів, потрібно й самим бути чесними, уважними й готовими прийти на допомогу».

Рефлексивні запитання:

- «Що для вас найважливіше у дружбі?»
- «Чи легко інколи пробачити друга? Чому?»
- «Чи завжди ви готові допомогти? Що для цього потрібно?»
- «Яку пораду про дружбу ви б дали молодшим дітям?»

6. Домашнє завдання (на вибір)

1. Намалюй «Квітку дружби», вписавши на пелюстках риси справжнього друга.

2. Напиши коротке оповідання (5-7 речень) «Як я допоміг своєму другові» або «Як друг допоміг мені».

3. Склади список «5 порад для збереження дружби».

4. Зроби комікс або малюнок «Пригода двох друзів», де показано, як вони подолали труднощі.

5. Веди щоденник протягом тижня: щодня запиши один добрий вчинок, який ти зробив для друга чи однокласника.